लुम्बिनी प्रदेश
मानसिक स्वास्थ्य तथा
मनोसामाजिक रणनीतिक कार्ययोजना
(२०८१-२०८६)

लुम्बिनी प्रदेश सरकार
स्वास्थ्य मन्त्रालय
राप्ती उपत्यका (देउखुरी), नेपाल

सन्दर्भसूची

परिच्छेद १ः परिचय १

१.१ पृष्ठभूमिः १

१.२ अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास र राष्ट्रिय प्रयासः ३

१.३ मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सहयोग सम्बन्धी कानूनी र नीतिगत व्यवस्थाहरू ५

१.४ मानसिक स्वास्थ्यको वर्तमान अवस्था ७

१.५ लुम्बिनी प्रदेशमा मानसिक स्वास्थ्य र मनोसामाजिक समस्या न्यूनीकरणका प्रयासहरू ९

परिच्छेद २ः समस्या, चुनौति र अवसरहरू १०

२.१ समस्या र चुनौतिहरू १०

२.२ अवसरहरू १२

परिच्छेद ३ः आवश्यकता, औचित्य र निर्देशक सिद्धान्तहरू १२

३.१ आवश्यकता र औचित्य १२

३.२ निर्देशक सिद्धान्तहरू १२

परिच्छेद ४ः सोच, ध्येय, लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू १३

४.१ सोचः १३

४.२ ध्येयः १३

४.३ लक्ष्यः १३

४.४ उद्देश्यहरूः १३

परिच्छेद ५ः रणनीति तथा कार्यनीतिहरू १४

५.१ रणनीतिहरू १४

परिच्छेद ६ः कार्ययोजना १७

७. अनुगमन, मूल्याङ्कन र सूचकहरू ४९

७.१ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन ४९

७.२ सूचकहरू ४९

७.३ श्रोत परिचालनः ४९

८. नतिजामापन ढाँचा ५०
अनुसुची–१: लागत अनुमान तथा श्रोत व्यवस्थापन ढांचा ५७
रणनीति–१. गुणस्तरीय मानसिक स्वास्थ्य सेवामा समतामूलक समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गर्ने ५७
रणनीति–२. मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक समस्या भएका व्यक्तिहरुको आधारभूत मानव अधिकारको संरक्षण गर्ने ८१
रणनीति–३, विपद्को समयमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवालाई प्रभावकारी रुपमा सञ्चालन गर्ने ८६
रणनीति–४, मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाहमा सरकारी, निजी र गैस सरकारी क्षेत्रबिच प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य गर्ने ९१
रणनीति–५, मानसिक स्वास्थ्य सेवाको अभिलेख, प्रतिवेदन, तथ्याङ्क सङ्गलन, अनुगमन, मुल्याङ्कनलाई तथ्यपरक अध्यावधिक र परिणाममुखी बनाउने १००
अनुसुची–२: २.१. योजना तथा कार्यक्रम १०५
२.२. स्थानीय तह लगायत अन्य संस्थाले गर्ने मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धि कार्यक्रम क्षेत्रहरु: १०७
कार्ययोजना निर्णायार्थ प्रस्तुत् गर्दाको निर्देशक समितिका सदस्यज्युहरु ११०

परिच्छेद १ः परिचय

१.१ पृष्ठभूमिः

नेपालको संविधानको भाग ३ मा मौलिक हक र नागरिकका कर्तव्य सम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ । संविधानको धारा १६ ले प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने र धारा १८ ले सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुने भनी व्यवस्था गरी सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक र स्वतन्त्रताको हकको प्रत्याभूत गरेको छ । साथै धारा ३५ ले स्वास्थ्य सम्बन्धी हकको प्रत्याभूत गरी प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क रूपमा प्राप्त गर्ने, कसैलाई पनि आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट वञ्चित नगरिने तथा स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँचको व्यवस्था गरेको छ । धारा ३८ मा महिलाको हकका विषयमा महिला विरुद्ध धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोवैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य वा शोषण गरिने छैन भनी उल्लेख गरिएको छ । साथै, धारा ३९ मा बालबालिकाको हक अन्तर्गत असाहय, अनाथ, अपाङ्गता भएका, द्वन्द पीडित, विस्थापित एंव जोखिममा रहेका बालबालिकालाई राज्यबाट विशेष संरक्षण र सुविधाको हकलाई सुनिश्चितता गरिएको छ । त्यस्तै गरी संविधानको धारा ४२ मा सामाजिक न्यायको हक अन्तर्गत अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई सामाजिक न्याय, धारा ४३ मा सामाजिक सुरक्षाको हक अन्तर्गत अशक्त, असहाय तथा अपाङ्गता भएका नागरिकलाई कानून बमोजिम सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्था रहेको छ । उल्लेखित मौलिक हकलाई कार्यान्वयन गर्न कानूनी व्यवस्था समेत भइसकेको छ ।

नेपालको संविधानको धारा ५१ को राज्यका नीतिहरूको खण्ड (ज) मा उल्लेखित नागरिकका आधारभूत आवश्यकता सम्बन्धी नीतिको क्रम संख्या (५) मा नागरिकलाई स्वास्थ्य बनाउन राज्यले जनस्वास्थ्यको क्षेत्रमा आवश्यक लगानी अभिवृद्धि गर्दै जाने, क्रम संख्या (६) मा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा सबैको सहज, सुलभ र समान पहुँच सुनिश्चित गर्ने, क्रम संख्या (९) मा स्वास्थ्य सेवालाई सर्वसुलभ र गुणस्तरीय बनाउन स्वास्थ्य अनुसन्धानमा जोड दिदै स्वास्थ्य संस्था र स्वास्थ्यकर्मीको संख्या वृद्धि गर्दै जाने, क्रम संख्या (१५) मा नागरिकको स्वास्थ्य बीमा सुनिश्चित गर्दै स्वास्थ्य उपचारमा पहुँचको व्यवस्था मिलाउने व्यवस्था रहेको छ भने धारा ५२ मा राज्यका नीतिहरूको क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै नेपाललाई समृद्ध तथा समुन्नत बनाउने राज्यको दायित्व हुने व्यवस्था गरेको छ ।

नेपालको दीर्घकालीन सोच २१०० को अवधारणा पत्रमा "समृद्ध नेपाल, सुखी

नेपाली”को राष्ट्रिय सोच तय गरी परिष्कृत र मर्यादित जीवनको राष्ट्रिय लक्ष्य अन्तर्गत नागरिक स्वस्थता (शारीरिक, मानसिक तथा मनोवैज्ञानिक) लाई सूचकको रूपमा कायम गरिएको छ । जसलाई प्राप्त गर्न सुलभ तथा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा र गुणस्तरीय, प्राविधिक तथा जीवनोपयोगी शिक्षाको सुनिश्चितता सहित स्वस्थ र शिक्षित नागरिक तयार गर्ने रणनीति लिइएको छ । सोह्रौं योजना (आ.व. २०८१/८२ –२०८५/८६) को रुपान्तरणकारी रणनीति अन्तर्गत स्वस्थ, शिक्षित र सीपयुक्त मानव पूँजी निर्माणका लागि प्रमुख कार्यक्रम अन्तर्गत मानसिक तथा वैकल्पिक स्वाथ्य सम्बन्धी कार्यक्रम तर्जुमा गरी लागु गर्ने रणनीति रहेको छ । जस अनुसार लागु औषध दुर्व्यसनको रोकथाम तथा नियन्त्रण, आत्महत्या रोकथाम लगायतका मानसिक स्वास्थ्य प्रवर्द्धनात्मक क्रियाकलाप सञ्चालन, नागरिक आरोग्य कार्यक्रमलाई संघ–संस्था, सहकारी र समुदायसँगको समन्वयमा वडा तथा समुदाय स्तरसम्म विस्तार, “मेरो स्वास्थ्य, मेरो जिम्मेवारी” अभियानलाई समुदाय स्तरसम्म विस्तार, जनस्वास्थ्य जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्न सम्बन्धीत सरोकारवालासँगको सहकार्यमा विषादीको प्रयोगलाई नियमन, मनोरञ्जन केन्द्र, पुस्तकालय, योगकेन्द्र, सामुदायिक सिकाइ तथा सीप आदान–प्रदान केन्द्रहरू मार्फत् जेष्ठ नागरिकको शारीरिक, मानसिक तथा आध्यात्मिक स्वस्थताको प्रवर्धन गर्ने विषयवस्तु समेटिएको छ ।

लुम्बिनी प्रदेशको दीर्घकालीन रणनीतिक योजना (आ.व. २०७९/८० देखि २०८८/८९ सम्म) मा समृद्ध लुम्बिनी, आत्मनिर्भर प्रदेशको दीर्घकालीन सोच हासिल गर्न स्वास्थ्य सम्बन्धी रणनीति गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा नागरिकको पहुँच अभिवृद्धि गर्ने अनुसारको कार्यनीति ६ मा जिल्लाहरूमा सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्र सहित मानसिक स्वास्थ्य व्यवस्थापनका लागि प्रादेशिक मानसिक अस्पताल र मनोपरामर्श सुविधा उपलब्ध गराउने उल्लेख गरिएको छ । कार्यनीति ११ मा स्थानीय तहको सहकार्यमा माध्यमिक स्तरका विद्यालयमा एक जना नर्स अथवा स्वास्थ्य सहायकको व्यवस्था गर्ने र १४ मा लागुऔषध जस्ता दुर्व्यसनी कम गर्न जनचेतना अभिवृद्धिका साथै सुधार केन्द्रहरू सञ्चालनमा सहयोग गर्ने नीति रहेको छ । रणनीति २ मा स्वास्थ्य संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने अन्तर्गतको कार्यनीति २ मा प्रदेशका ठूला अस्पतालहरूको गुणस्तर सुधार र क्षमता विस्तार गरी विशेषज्ञ सेवा उपलब्ध गराउने उल्लेख गरिएको छ । विपद् जोखिम न्यूनीकरण र जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापनका अतिरिक्त मानव संसाधनको विकासका विषय पनि समावेश गरिएको छ ।

लुम्बिनी प्रदेशको विपद् जोखिम न्यूनीकरण रणनीतिक कार्ययोजना, २०७९–२०८७ मा प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र २ मा विपद् जोखिम शासकीय पद्धतिको

विकास र सुदृढीकरण अन्तर्गत स्वास्थ्य मन्त्रालयले स्वास्थ्य आपतकालीन कार्य सञ्चालन केन्द्रको स्थापना गरी विपदबाट प्रभावित भएको समय वा आपतकालीन समयमा स्वास्थ्य सेवा प्रवाह गर्ने रणनीतिक क्रियाकलाप समेटिएको छ । प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र ४ मा प्रभावकारी विपद् पूर्व तयारीको सुदृढीकरणमा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा, प्रदेश, जिल्ला र स्थानीय तहमा आपतकालीन कार्य सञ्चालन केन्द्रको स्थापना एवं क्षमता विकास र विपद्का कारण त्रासमा परेका वर्गलाई मनोसामाजिक सेवा प्रदान गर्ने विज्ञ वा सेवकको Roster तयार गरी पूर्व बन्दोवस्त गरी मनोसामाजिक सेवा प्रवाह गर्ने रणनीतिक क्रियाकलाप रहेको छ ।

प्रदेश स्वास्थ्य नीति, २०७७ को रणनीति ५.५.३ मा दीर्घरोग, नसर्ने रोग तथा मानसिक रोगको रोकथाम तथा उपचार, मातृ तथा बाल स्वास्थ्य प्रवर्द्धन, पोषण तथा स्वस्थ जीवन शैली प्रवर्द्धनमा आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा पद्धतिलाई प्राथमिकता दिइने उल्लेख गरिएको छ । समग्रमा यस नीतिले आधारभूत, आकस्मिक, विशेषज्ञ तथा विशिष्टिकृत स्वास्थ्य सेवालाई व्यवस्थित रूपमा प्रवाहको उद्देश्य लिई सोही अनुसारको नीति तथा रणनीति निर्धारण गरेकोले मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाह पनि समेटिएको छ । लुम्बिनी प्रदेशको लैङ्गिक समानता नीति, २०८० को रणनीति १३ मा महिला, बालिका, किशोरी र लैङ्गिक अल्पसंख्यक वर्गका लागि आवश्यकता अनुसार मनोसामाजिक परामर्श सेवा प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाइने उल्लेख गरिएको छ ।

१.२ अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास र राष्ट्रिय प्रयासः

विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनले स्वास्थ्य भन्नाले रोग वा अशक्तता नहुनु मात्र नभई शारीरिक, मानसिक, सामाजिक तथा आध्यात्मिक रूपमा सन्तुलित अवस्था भनेर परिभाषित गरेको छ । विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनको ३० औं महासभा पश्चात् सन् १९७८ मा जारी गरिएको अल्माटा घोषणा-पत्रमा मानसिक स्वास्थ्यलाई प्राथमिक स्वास्थ्य सेवाको एक अङ्गको रूपमा महत्व दिइएको छ । नेपालले पनि सन् १९९१ मा पहिलो पटक राष्ट्रिय स्वस्थ्य नीति जारी गरे पश्चात् सन् १९९६ मा राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य नीति स्वीकृत गरी लागु गरेको थियो । त्यसको केही दशकसम्म पनि मानसिक स्वास्थ्य सेवाले नीतिगत व्यवस्था अनुसार गतिलिन सकेको थिएन । विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनले जारी गरेको विश्व स्वास्थ्य प्रतिवेदन, २००१ ले मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई जनस्वास्थ्यको महत्वपूर्ण सरोकारको विषय भएकोले समुदायमा नै सुनिश्चितताको प्रत्याभूति गर्नका लागि तथ्यपरक दिशाबोध तथा पैरवी गरेको थियो । विश्व भर मानसिक स्वास्थ्य समस्याको व्यापकता र उपलब्ध मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी सेवाका

बारेमा गरिएका अध्ययन/अनुसन्धानले समस्याको व्यापकता र सेवाको उपलब्धताका बीच उल्लेखनीय अन्तर रहेको पाइएको थियो । यस अन्तरलाई कम गर्नका लागि विषय विज्ञ र विशेषज्ञको सेवाले मात्र सम्भव नहुने ठहर गर्दै समुदायमा क्रियाशील गैर विशेषज्ञ स्वस्थ्यकर्मीको क्षमता विकास गरी परिचालन गर्नुपर्ने निष्कर्षका साथ विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनले सन् २००८ मा मानसिक स्वास्थ्यमा Task Sharing तथा Task Shifting अवधारणामा आधारित Mental Health Gap Action Program (mhGAP) शुरु गरेको छ । नेपालमा पनि सन् २०११ देखि २०१५ सम्म यसै विषयमा सम्बन्धीत अध्ययन अनुशन्धान सञ्चालन भएका थिए । त्यसै अध्ययनका निष्कर्ष, परिणाम तथा सिफारिसका आधारमा सन् २०१७ मा स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले "सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य स्याहार प्याकेज, नेपाल २०७४" स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको थियो ।

नेपालको स्वास्थ्य क्षेत्र-रणनीतिक योजना (२०७९/८० - २०८७/८८) मा स्वास्थ्य क्षेत्रमा घट्दो असमताको नतिजा प्राप्तिका लागि नसर्ने रोगहरू र मानसिक स्वास्थ्यमा प्रवर्द्धनात्मक क्रियाकलापहरू र सेवाको दायरा विस्तारका रणनीतिक कार्यहरू सञ्चालन गरी गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा सुधारको प्रतिफल प्राप्त गर्ने उद्देश्य लिइएको छ । मनोसामाजिक परामर्श र एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रको विस्तार र सुदृढीकरणको रणनीतिक कार्यहरूले स्वास्थ्य क्षेत्रका असमताका कारकहरूको सम्बोधनको प्रतिफल प्राप्त गर्ने उद्देश्य लिइएको छ ।

मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सहयोग सम्बन्धी विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनबाट विभिन्न अध्ययन, प्रतिवेदन तथा दस्तावेजहरू तयार भइरहेका छन् । सन् २०१३ र सन् २०२० मा समयावधी थपेर Mental Health Action Plan २०१३-२०३०, सन् २०२२ मा मानसिक स्वास्थ्यको विश्वव्यापी अवस्था र अवधारणा समेटेर World Mental Health Report २०२२:Transforming Mental Health for All र आत्महत्या रोकथाम तथा न्यूनीकरणका लागि Live Life an Implementation Guide for Suicide Prevention in Countries जारी गरी मानसिक स्वास्थ्य र मनोसामाजिक समस्याका विविध आयाम सम्बोधनका तथ्यपरक उपायहरू सिफारिस गरिएका छन् । नेपालले हस्ताक्षर गरेका अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरू जस्तै अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, यातना पीडितहरूको अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, महिला विरुद्ध सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि, बेइजिङ घोषणा पत्र र कार्ययोजना लगायतमा उल्लेख भए बमोजिम मानसिक स्वास्थ्यको प्रवर्धन, रोकथाम,

उपचार र पुनर्स्थापनाको अधिकारको सुनिश्चितता गर्नु राज्यको दायित्व बनेको छ ।

१.३ मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सहयोग सम्बन्धी कानूनी र नीतिगत व्यवस्थाहरू

जनस्वास्थ्य सेवा ऐन, २०७५ को दफा ३ को उपदफा ४ को खण्ड (ङ) मा मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको सूचीमा समावेश गरिएको छ । यसै गरी जनस्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०७७ को अनुसूची १ र २ मा पनि मानसिक स्वास्थ्य समस्याहरूलाई क्रमशः आधारभूत र आकस्मिक स्वास्थ्य सेवामा समावेश गर्दै स्वास्थ्य संस्था स्तरबाट समुदायमा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेको छ । दफा २२ को उपदफा (३) मा परम्परागत उपचारको हकमा स्थानीय तहले तोकेको मापदण्ड बमोजिम स्वीकृति लिई सेवा प्रदान गर्नु पर्ने विषय उल्लेख भएको छ । अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०७४ तथा नियमावली, २०७७ मा अपाङ्गताको वर्गीकरण, परिचय-पत्र तथा अभिलेख, सेवा तथा सुविधा सम्बन्धी व्यवस्था, अपाङ्गता भएका महिला तथा बालबालिकाको विशेष संरक्षण, स्वास्थ्य, पुनर्स्थापना, सामाजिक सुरक्षा तथा मनोरञ्जन लगायतका विषय समेटिएका छन् । दफा ३५ र ३६ ले मानसिक वा मनोसामाजिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि थप सेवा सुविधाको समेत सुनिश्चितता गरेको छ ।

मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक स्वास्थ्यको विषय घर, परिवार, समाज र सामाजिक सम्बन्धहरूबाट प्रभावित हुने विषयलाई द्वन्द, हिंसा (घरेलु तथा लैङ्गिक) तथा सामाजिक असमानतालाई व्यवस्थापन गर्न बनेको ऐन, नियमावली तथा रणनीतिहरूले सम्बोधन गरेका छन् । बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ ले पीडितलाई मनोसामाजिक परामर्श, अन्तरिम राहत, राहत, क्षतिपूर्ति, सामाजिक परिपूरण तथा पुनर्स्थापनाको व्यवस्था गरेको छ । घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन,२०६६ र नियमावली, २०६७ को व्यवस्थाले घर परिवारको सम्बन्धलाई सुरक्षित र सम्मानजनक बनाउन, हिंसालाई न्यूनीकरण गर्न, पीडितलाई तत्काल सुरक्षा प्रदान गर्न तथा मनासिव माफिकको क्षतिपूर्ति भराइ दिन कानुनी संरक्षणको व्यवस्था गरेको छ । साथै, सेवा केन्द्र मार्फत पीडितलाई तत्काल सुरक्षा प्रदान गर्न, उपचारको क्रममा अलग्गै बस्न, कानूनी सहायता, मनोसामाजिक परामर्श सेवा, मनोवैज्ञानिक उपचार सेवा र आर्थिक सहयोगको प्रबन्ध गरिएको छ । लैङ्गिक समानता कायम गर्न तथा लैङ्गिक हिंसा अन्त्य गर्ने सम्बन्धमा केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०७२ ले मौजुदा ऐनमा गरेको संशोधन अनुसार

मर्यादित सामाजिक व्यवहारको व्यवस्था गरेको छ । फौजदारी कसुर (सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन) ऐन, २०७४ मा कसुरदारको मानसिक स्वास्थ्य र चालचलन अनुसार प्रोवेशन र प्यारोलको समेत व्यवस्था गरेको छ । स्वास्थ्य क्षेत्रको लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीति, २०८० जारी गरी कार्यान्वयनमा रहेको छ । कारगार ऐन, २०७९ मा कारागारलाई सुधार गृहका रूपमा विकास गरी बन्दीलाई मनोसामाजिक परामर्श प्रदान गर्ने विषय उल्लेख गरिएको छ । सुरक्षित आप्रवासन कार्यक्रम सञ्चालन मार्गदर्शन, २०७९ मा आप्रवासी कामदार, रिटर्नी कामदार र निजका परिवारका सदस्यको मनोसामाजिक परामर्शको विषय पनि समेटिएको छ । जेरियाट्रिक स्वास्थ्य सेवा रणनीति, २०७८, जेष्ठ नागरिक सम्बन्धी ऐन,२०६३ तथा जेष्ठ नागरिक सम्बन्धी नियमावली,२०६५ मा जेष्ठ नागरिकको मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवाको सुनिश्चितता गरेको छ । दिगो विकास लक्ष्य (२०१६-२०३०) मा पनि मानसिक स्वास्थ्यलाई प्राथमिकतामा राखी मानसिक स्वास्थ्यको प्रवर्द्धन गर्ने, नसर्ने रोगहरूबाट हुने मृत्युदरलाई एक तिहाईले कम गर्ने र लागुपदार्थ दुर्व्यसनीको रोकथाम, उपचार र पुनर्स्थापना गर्ने लक्ष्य राखिएको छ । राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति, २०७६ को नीति ६.१७ को रणनीति ६.१७.५ मा ज्ञान, सीप हस्तान्तरण तथा सीप मिश्रित सेवाको अवधारणा मार्फत विशेष थप तालिम मार्फत मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवालाई आधारभूत अस्पतालहरू तथा स्वास्थ्य संस्था मार्फत् सबै नागरिकको पहुँच सुनिश्चित गरिने उल्लेख छ ।

नसर्ने रोगहरूको रोकथाम र नियन्त्रणका लागि बहुक्षेत्रीय कार्य योजना (२०२१-२०२५) तथा राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य रणनीति तथा कार्ययोजना, २०७७ जारी भई कार्यान्वयनमा रहेका छन् । जनस्वास्थ्यको महत्वपूर्ण समस्या र शान्ति सु-व्यवस्थाका लागि गम्भीर चुनौतिका रूपमा रहेको लागुऔषध प्रयोग तथा कारोबारलाई रोक्न "लागु औषध रोकथाम तथा नियन्त्रण राष्ट्रिय गुरुयोजना (२०७९-२०८४), साझेदारीमा लागुऔषध प्रयोगकर्ताहरूको उपचार तथा पुनःस्थापना केन्द्र सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५, लागुऔषध नियन्त्रण र रोकथाम सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन सम्बन्धमा स्थानीय तहलाई मार्गदर्शन, २०७६ जारी भएका छन् । राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम, २०७९ मा Team Based, People Centered, Chronic Care अवधारणा अनुसार समुदायमा आधारभूत मानसिक स्वास्थ्य सेवाको सुनिश्चितता गर्दै सोही अनुरूप स्वास्थ्य सूचना व्यवस्थापन प्रणाली परिमार्जन गरी लागु गरिएको छ । आधारभूत मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई Standard Treatment Protocol (STP) for Basic Health Services (BHS), २०७८ र

आकस्मिक मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई Standard Treatment Protocol (STP) for Emergency Health Services (EHS), २०७८ मा समावेश गरी समुदायमा रहेका स्वास्थ्य संस्थाबाट उपलब्ध हुने व्यवस्था गरिएको छ । आधारभूत मानसिक स्वास्थ्य सेवाका लागि आवश्यक पर्ने औषधीहरू निःशुल्क उपलब्ध हुने व्यवस्था पनि गरिएको छ । अशक्त, असहाय र वेवारिसे मानसिक रोग वा मनोसामाजिक समस्या भएका विरामीहरूको उपचार तथा पुनर्स्थापना कार्यक्रम सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७६ अनुसार संस्थागत साझेदारीमा सेवा सञ्चालन गरिएको छ । एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्र स्थापना र सञ्चालन निर्देशिका, २०७७ तथा सामाजिक सेवा इकाई (स्थापना तथा सञ्चालन) निर्देशिका, २०७९ अनुसार असक्त, असहाय तथा लैङ्गिक हिंसा प्रभावित व्यक्तिहरूको मनोसामाजिक परामर्श, उपचार तथा व्यवस्थापन भई रहेको छ । अनलाईन बालसुरक्षा कार्यविधि, २०७८ अनुसार बालबालिकाले ईन्टरनेट प्रयोग गर्ने उपकरणमा बालबालिकाको अनलाईन गतिविधि अनुगमन गर्ने, हानिकारक सामग्रीमा पहुँच रोक्ने तथा दुर्व्यवहारजन्य सामग्री नियन्त्रण गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै विद्यालयले बालबालिकालाई समय–समयमा इन्टरनेटको प्रयोग, सम्भावित जोखिम र सुरक्षित प्रयोगको सम्बन्धमा अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने उल्लेख गरिएको छ । स्वास्थ्य संस्था, विद्यालय र समुदायमा सञ्चालनमा रहने मनोसामाजिक स्वास्थ्य सेवालाई व्यवस्थित गर्न मनोसामाजिक परामर्श सेवा सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि, २०८१ स्वीकृतिको चरणमा रहेको छ ।

१.४ मानसिक स्वास्थ्यको वर्तमान अवस्था

विश्वमा नसर्ने रोगहरूको समस्या मध्ये मानसिक रोग, स्नायुजन्य समस्या र लागुपदार्थ प्रयोगको समस्याले कुल रोगभारको १३ प्रतिशत हिस्सा ओगेटेको छ । दक्षिण एशियामा मानिसको मृत्युको पहिलो कारण नसर्ने रोगहरू रहेको छ । विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनका अनुसार विश्वमा प्रत्येक आठ जना मध्ये एक जना व्यक्ति मानसिक स्वास्थ्य समस्या सहित बाँचिरहेको छ । अपाङ्गता गराउने प्रमुख १० कारणहरू मध्ये ५ वटा मानसिक स्वास्थ्य समस्या नै पर्दछन् । त्यसै गरी डिप्रेसन र एन्जाइटी नेपालका प्रमुख मानसिक स्वास्थ्य समस्याका रूपमा देखिएका छन् । नेपालमा गरिएको एक अध्ययन अनुसार समुदायमा पहिचान गरिने मानसिक स्वास्थ्य समस्या मध्ये २८ प्रतिशत डिप्रेसन र ४० प्रतिशत एन्जाईटी सम्बन्धी समस्या रहेको पाइएको छ । नेपालमा कुल नसर्ने रोगहरूको समस्या मध्ये १८ प्रतिशत मानसिक रोगले ओगटेको छ । राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०७७ को नतिजा अनुसार नेपालमा १३ देखि १७ वर्षका

५.२ प्रतिशत किशोर किशोरीहरूमा मानसिक स्वास्थ्य समस्या देखिएको छ । जसमा २.८ प्रतिशतमा चिन्ताजन्य समस्या, ०.६ प्रतिशतमा डिप्रेसनको समस्या पाइएको छ र ३.९ प्रतिशतमा आत्महत्या सम्बन्धी सोच पाइएको छ । १८ वर्ष माथिका व्यक्तिहरूमा १० प्रतिशतमा मानसिक स्वास्थ्य समस्या देखिएको छ । जसमा ३ प्रतिशतमा चिन्ताजन्य समस्या, २.९ प्रतिशतमा डिप्रेसन, ०.२ प्रतिशतमा साइकोसिस र ७.२ प्रतिशतमा आत्महत्या सम्बन्धी सोचको अवस्था देखिएको छ । लुम्बिनी प्रदेशमा १३ देखि १७ वर्षका ६.१ प्रतिशत किशोर किशोरीहरूमा मानसिक स्वास्थ्य समास्या देखिएको छ । यहाँ १८ वर्ष माथिका १३ प्रतिशत व्यक्तिमा आफ्नो जीवनकालमा मानसिक स्वास्थ्य समस्या हुने देखिएको छ भने र ५.४ प्रतिशत व्यक्तिमा मानसिक स्वास्थ्य समस्या रहेको पाइएको छ ।

नेपाल जनसांख्यिक स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०२२ का अनुसार १५ देखि ४९ वर्ष सम्मका २२% महिला र ११% पुरुषमा चिन्ताजन्य समस्याका लक्षणहरू तथा ५% महिला र २% पुरुषमा डिप्रेसनका लक्षणहरू देखिएको छ । लुम्बिनी प्रदेशका २०% महिला र ११% पुरुषमा चिन्ताजन्य समस्या, ४% महिला र २% पुरुषमा डिप्रेसनको समस्या पाइएको छ । दिगो विकास लक्ष्य नं. ३ मा मदिरा लगायतका लागुऔषधको प्रयोगमा रोकथाम तथा उपचारको व्यवस्था गर्ने लक्ष्य समेटिएको छ । नेपाल लागुऔषध प्रयोग सर्वेक्षण, २०७६ (Nepal Drug Users Survey 2076) का अनुसार नेपालमा अनुमानित १,३०,४२४ जना लागुऔषाध प्रयोगकर्ता रहेको र सो तथ्याङ्क २०६९ सालको ९१,७३४ जना भन्दा वार्षिक ५.०६% ले बढ्दै गएको छ । लुम्बिनी प्रदेशमा २५,९३० जना (२०%) प्रयोगकर्ता रहेको अनुमान गरिएको जसमध्ये ८० प्रतिशतले जीवनमा कम्तीमा एक पटक गाँजा र ५७ प्रतिशतले अफिम जन्यपदार्थ प्रयोग गरेको जनाएका छन् । साथै ७४ प्रतिशतले गाँजा नै पहिलो लागुऔषधको रूपमा शुरु गरेको जानकारी गराएका थिए । लागुऔषाध प्रयोगकर्ता मध्ये ३८ प्रतिशतले पन्ध्र वर्ष अगाडि नै चुरोट पिउन थालेको बताएका थिए ।

दिगो विकास लक्ष्य नं. ३ मा नै आत्महत्या रोकथाम तथा न्यूनीकरणलाई सूचकको रूपमा उल्लेख गरिएको छ । नेपालमा सन् २०१५ मा अन्दाजी १६.५ जना प्रति एक लाख नेपाली प्रति वर्ष मृत्यु हुने तथ्याङ्क अनुमान गरिएको थियो जसलाई सन् २०२२ मा ९.७ मा घटाई २०३० सम्ममा ४.७ जना प्रति एक लाख नेपाली प्रतिवर्षमा घटाउने लक्ष्य लिइएको छ । नेपाल प्रहरीका अनुसार आ.व. २०८०/८१ मा नेपालमा ७२२३ व्यक्तिको मृत्युको कारण आत्महत्या रहेको थियो । तथ्याङ्क अनुसार प्रति एकलाख नेपालीमा २४ जना आत्महत्याको घटना रहेको पाइन्छ । सोही आ.व.मा लुम्बिनी

प्रदेशमा जम्मा १३२९ जनाले आत्महत्या गरेको तथ्याङ्क नेपाल प्रहरीको रहेको छ ।

१.५ लुम्बिनी प्रदेशमा मानसिक स्वास्थ्य र मनोसामाजिक समस्या न्यूनीकरणका प्रयासहरू

यस प्रदेशमा मानसिक स्वास्थ्य विभाग सहितका चारवटा मेडिकल कलेज तथा शिक्षण अस्पताल सञ्चालनमा रहेका छन् । राप्ती स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान, भेरी अस्पताल, लुम्बिनी प्रादेशिक अस्पताल तथा राप्ती प्रादेशिक अस्पतालमा बहिरङ्ग मानसिक स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध रहेको छ । आयुर्वेद अस्पताल, स्वास्थ्य केन्द्र, औषधालय तथा नागरिक आरोग्य केन्द्रबाट प्रदान गरिने स्वास्थ्य प्रवर्द्धनसँग सम्बन्धीत सेवाले मानसिक स्वास्थ्यमा टेवा पुगेको छ । मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सहयोगका विषयलाई प्रदेशका नीति तथा रणनीतिमा समावेश गरी सञ्चालन गरिदै आइएको छ । यस क्षेत्रमा क्रियाशील राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संघ-संस्थाको समन्वय र सहकार्यमा समुदायमा आधारभूत मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाहका लागि स्वास्थ्य व्यवस्थापक तथा स्वास्थ्यकर्मीको क्षमता विकासका तालिम कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको छ । यसका लागि आवश्यक औषधीको निःशुल्क व्यवस्थापन पनि हुँदै आएको छ ।

कतिपय जिल्लास्थित अस्पतालमा आवधिक रूपमा मानसिक स्वास्थ्य विशेषज्ञ सेवा, सुपरभिजन तथा मेन्टोरिङ्ग पनि हुने गरेका छन् । कतिपय स्थानीय तहले मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सुस्वास्थ्य नीति स्वीकृत गरी तालिम प्राप्त मनोसामाजिक परामर्शकर्ता तथा मनोसामाजिक कार्यकर्ताको पनि व्यवस्था गरेका छन् । मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सहयोगलाई आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा पद्धतिसँग समावेश गरी स्वास्थ्य संस्था तथा समुदायमा सञ्चालन गरिदै आइएको छ । महिला सामुदायिक स्वास्थ्य स्वयंसेविकहरूलाई मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सहयोगका बारेमा अभिमुखीकरण कार्यक्रमको सुरुवात गरिएको छ । स्वास्थ्य संस्थाबाट प्रदान गरिएका सेवाको अभिलेख र प्रतिवेदन स्वास्थ्य सूचना व्यवस्थापन प्रणाली अनुसार शुरुवात भएको छ । समुदायका स्वास्थ्य संस्थाबाट आवश्यक विशेषज्ञ सेवाका लागि प्रेषण गरिने गरिएको छ ।

प्रदेशमा स्वास्थ्य आपतकालीन सञ्चालन केन्द्र क्रियाशील रहेको छ । जिल्ला स्थित अस्पतालमा एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्र सञ्चालनमा रहेका छन् । जिल्लामा रहेका अल्पकालीन पुनर्स्थापना केन्द्रले सेवाग्राहीलाई मनोसामाजिक परामर्श सेवाका साथै केहि समयको लागि आवासीय सहयोग र मनोसामाजिक परामर्श प्रदान गरेका छन् ।

केही सामुदायिक विद्यालयमा विद्यालय नर्स कार्यरत रहेका छन् । स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेको छ । सामुदायिक प्रहरीले आत्महत्या रोकथाम तथा न्यूनीकरणका साथै मदिरा तथा लागुऔषधको उत्पादन, बिक्री वितरण तथा प्रयोगमा नियन्त्रणका कार्यहरू भईरहेका छन् । सूचना र प्रविधिको प्रयोग गरी मानसिक स्वास्थ्य र मनोसामाजिक सहयोगका बारेमा सचेतना कार्य सञ्चालनमा रहेका छन् । हाल प्रदेशमा मानसिक रोग विशेषज्ञ, मनोसामाजिक परामर्शकर्ता, सामुदायिक मनोसामाजिक कार्यकर्ता आदि विभिन्न सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रमा कार्यरत छन् । राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम, २०७९ मा आधारित रहेर राष्ट्रिय स्वास्थ्य तालिम केन्द्रबाट विकास गरिएका विभिन्न मोड्यूल अनुसार प्रदेशमा कार्यरत ४७४ जना स्वास्थ्यकर्मीलाई क्षमता विकास तालिम प्रदान गरि सेवा विस्तार गरिएको छ ।

परिच्छेद २: समस्या, चुनौति र अवसरहरू

२.१ समस्या र चुनौतिहरू

नीतिगत तथा कानूनी रूपमा अन्तराष्ट्रिय, राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक स्तरमा मानसिक स्वास्थ्य सेवाका विषयले महत्व पाएको देखिन्छ । तर मानसिक स्वास्थ्य समस्याको व्यापकताको दाँजोमा सञ्चालित कार्यक्रमको अवस्था हेर्दा मानसिक स्वास्थ्यलाई प्राथमिकतामा राख्न नसकिएको देखिन्छ । समस्या समाधानका लागि सरकारी र गैरसरकारी निकाय बीच पर्याप्त सम्वाद, समन्वय र सहकार्य हुन सकेको छैन । जनसंख्याको अनुपातमा स्वास्थ्यकर्मी, विशेषज्ञ चिकित्सक, क्लिनिकल साईकोलोजिष्ट, साईक्याट्रिकनर्स, मनोसामाजिक परामर्शकर्ता, अकुपेसनलथेरापिष्ट, सामुदायिक मनोसामाजिक कार्यकर्ताको परिकल्पना, प्रक्षेपण तथा व्यवस्था हुन सकेको छैन । नेपाल मेडिकल काउन्सिलको Regulations for Postgraduate Medical Education (MD/MS Programs) २०१७ का अनुसार MD Psychiatry अध्ययन गर्ने चिकित्सकलाई तीन महिना अनिवार्य (Community Posting) को व्यवस्था गरेको भएता पनि कार्यान्वयनमा आउन सकेको छैन । प्रदेशमा सञ्चालनमा रहेका शिक्षण अस्पतालका विशेषज्ञ सेवालाई सरकारी कार्यक्रम, क्षमता विकास तालिम, समुदायमा Outreach, सुपरिवेक्षण र दोहोरो प्रेषण प्रणालीमा आवद्ध गर्न सकिएको छैन । एक विद्यालय एक नर्स/स्वास्थ्यकर्मी कार्यक्रमलाई बिस्तार गर्न सकिएको छैन । स्वास्थ्य सेवा प्रणालीमा मनोसामाजिक परामर्श सेवा प्रदायकको पद

नाम कायम तथा दरवन्दी सिर्जना गर्न सकिएको छैन् । राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य सेवा कार्यक्रम, २०७९ अनुसार प्रदेश भित्र कार्यरत गैर विशेषज्ञ स्वास्थ्यकर्मीको क्षमता विकास तालिम अझै पर्याप्त हुन सकेको छैन । तालिम प्राप्त स्वास्थ्यकर्मीको पदस्थापन, सरुवा तथा सेवाको निरन्तरता व्यवस्थित हुन सकेको छैन । देशको संविधान, कानून, नीति र रणनीति अनुसारका कार्यक्रमहरू सञ्चालन, सुपरिवेक्षण, अनुगमन, मूल्याङ्कन, पृष्ठपोषण तथा मेन्टोरिङ्ग गर्न आवश्यक संयन्त्र, जनशक्ति, बजेट तथा कार्यान्वयनको परिपाटी व्यवस्था हुन सकेको छैन । निःशुल्क सूचीमा रहेका औषधीको स्वास्थ्य संस्थामा अविछिन्न उपलब्धता सुनिश्चित हुन सकेको छैन । मानसिक स्वास्थ्य समस्याका विषय र समाधानका उपायका बारेमा समाजमा रहेका अन्धविश्वास, गलत अभ्यास, भ्रमलाई हटाउन सकिएको छैन । मानसिक स्वास्थ्य समस्या समाधानका बारेमा समाजमा विभिन्न प्रकारका परम्परागत अभ्यासहरू हुँदै आएका छन् । जनस्वास्थ्य सेवा ऐन, २०७५ को दफा २२ को उपदफा (३) मा त्यस्ता परम्परागत अभ्यासहरूलाई स्थानीय तहले त्यस्ता उपचारकलाई जवाफदेही बनाउँदै उपचारलाई हानि रहित बनाउन मापदण्ड तोकी सञ्चालनमा ल्याउनु पर्नेमा सो को व्यवस्था हुन सकेको छैन । मनोसामाजिक, बौद्धिक तथा अटिजम सम्बन्धी अपाङ्गता भएका लक्षित वर्गको पहिचान स्थापित गरी सामाजिक सुरक्षा भित्र समावेश गर्न सकिएको छैन । स्वास्थ्य बीमामा सबैको पहुँच स्थापित हुन सकेको छैन ।

राजनीतिक अस्थिरताको अन्त्य र राजनीतिक प्रतिवद्धताको कार्यान्वयन चुनौतिको रूपमा रहेको छ । स्वास्थ्य सेवाको प्राथमिकीकरण र प्रशासनिक स्थायित्व कायम गरी सेवाको प्रभावकारिता वृद्धि गर्नु चुनौतिपूर्ण रहेको छ । नागरिकको आर्थिक तथा सामाजिक असहजता, देशमा घट्दो रोजगारी, प्रविधिको बदलिदो विकासक्रम, अनियन्त्रित र भ्रमपूर्ण सूचना प्रवाह, भड्किलो सामाजिक व्यवहार, खस्किदो पारस्परिक सम्बन्ध, अस्वाभाविक महत्वकांक्षा, मदिरा तथा लागु औषधको सहज उपलब्धता आदिले मानसिक स्वास्थ्यमा नकारात्मक प्रभाव पारेको देखिएको छ । समाजका नैतिक मूल्य, मान्यता, आदर्शमा आएको क्षयीकरण, अस्वस्थकर प्रतिस्पर्धा, आध्यात्मिक/सांस्कृतिक विचलन, निष्कृय जीवनशैली, अस्वस्थकर आहार/विहार आदिले मानसिक स्वास्थ्यमा थप चुनौति श्रृजना गरेको छ । अव्यवस्थित बसाईँसराई, वैदेशिक रोजगारी, विदेशमा उच्च शिक्षाको अस्वभाविक आकर्षणले व्यक्ति तथा उसको परिवारमा नकारात्मक प्रभाव पनि देखिएको छ ।

२.२ अवसरहरू

नेपालको संविधानले स्वास्थ्यलाई नागरिकको मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको छ । यसलाई कार्यान्वयन गर्न ऐन, कानून, नीति, रणनीति तथा कार्यक्रमहरू पनि तय भएका छन् । देशमा दक्ष जनशक्तिको उत्पादन भइरहेको छ । सरकारी छात्रवृत्तिमा अध्ययन गर्ने चिकित्सक तथा नर्सलाई निश्चित अवधि सरकारी सेवा अनिवार्य गरिएको छ । सेवाकालीन तथा क्षमता विकास तालिम सञ्चालन गर्ने निकाय तथा तथ्यमा आधारित तालिम मोड्यूलहरू अद्यावधिक हुँदै गएका छन् । समुदायमा क्रियाशील स्वास्थ्यकर्मीको मानसिक स्वास्थ्य सेवाका लागि क्षमता विकासका तालिम कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेका छन् । गैर स्वास्थ्य क्षेत्रका सरकारी निकायले पनि मनोसामाजिक स्वास्थ्य सेवाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेका छन् । सूचना प्रविधिमा बहुसंख्यक नागरिकको पहुँच छ । सरकारी, निजी र गैरसरकारी क्षेत्रबाट प्रदान गरिने मानसिक स्वास्थ्य सेवाको स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली अनुसार अभिलेख र प्रतिवेदनको अभ्यास शुरु भएको छ । समुदायमा प्रदान गरिने मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक परामर्श सेवाको अभिलेख र प्रतिवेदनको पनि स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली ढाँचा तयार भएको छ ।

परिच्छेद ३: आवश्यकता, औचित्य र निर्देशक सिद्धान्तहरू

३.१ आवश्यकता र औचित्य

लुम्बिनी प्रदेशमा मानसिक स्वास्थ्य समस्या व्यापक रूपमा पाईएको छ । आत्महत्याको उच्च तथ्याङ्क विद्यमान रहेको प्रतिवेदनहरूमा देखिएको छ । राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक दस्तावेजहरूमा उल्लेख भए अनुसार योजना तर्जुमा, बजेट विनियोजन, कार्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनमा यो विषयले यथोचित प्राथमिकता पाउन सकेको छैन । स्वास्थ्य नीति, २०७७ मा मानसिक स्वास्थ्यको विषय समावेश भएको छ । यसलाई अझ प्रष्ट बनाई योजनावद्ध कार्यक्रम सञ्चालन गर्न छुट्टै रणनीतिले सहज बनाउँछ । यसले मानसिक स्वास्थ्य क्षेत्रमा बजेट उपलब्ध गराउन, त्यसको परीणाममुखी परिचालन गर्न र नतिजा प्राप्त गर्न सहयोग मिल्दछ ।

३.२ निर्देशक सिद्धान्तहरू

मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई नागरिकको संविधानप्रदत्त मौलिक हक र

गुणस्तरीय मानसिक स्वास्थ्य सेवामा सर्वव्यापी पहुँच सुनिश्चित गर्न प्रदेश स्वास्थ्य नीति, २०७७ अनुकूल तपशिलमा उल्लिखित निर्देशक सिद्धान्तहरूका आधारमा यो रणनीतिक कार्ययोजना तयार गरिएको छ :

(क) गुणस्तरीय मानसिक स्वास्थ्य सेवामा सहज, समान र सर्वव्यापी पहुँच,

(ख) मानसिक स्वास्थ्य सेवामा बहुक्षेत्रीय सहभागिता, सहकार्य र साझेदारी,

(ग) पर्याप्त लगानी र समुचित उपयोगको सुनिश्चितता,

(घ) स्वास्थ्य सेवा प्रणालीमा एकीकृत मानसिक स्वास्थ्य सेवा,

(ङ) तथ्यमा आधारित मानसिक स्वास्थ्य सेवा र सामाजिक सुरक्षा ।

परिच्छेद ४: सोच, ध्येय, लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू

४.१ सोचः

समृद्ध प्रदेशका स्वस्थ र खुशी नागरिकको आधार, मानसिक स्वास्थ्य र मनोसामाजिक प्रणालीको सुधार ।

४.२ ध्येयः

मानसिक स्वास्थ्यमा पर्याप्त लगानी गर्दै, गुणस्तरीय मानसिक स्वास्थ्य र मनोसामाजिक सेवालाई सर्वसुलभ बनाउने ।

४.३ लक्ष्यः

मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई विद्यमान स्वास्थ्य सेवा प्रणालीमा एकीकृत गर्दै गुणस्तरीय, समतामूलक सेवाको सुलभ पहुँच रउपभोग सुनिश्चित गर्ने ।

४.४ उद्देश्यहरूः

- समुदायस्तरसम्म गुणस्तरीय मानसिक स्वास्थ्य सेवामा समतामूलक, समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गर्ने,
- मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक समस्या भएका व्यक्तिको आधारभूत मानवअधिकारको संरक्षण गर्ने,
- हरेक समयचक्र र जीवनपथमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवालाई समावेश गरी प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्ने,
- तथ्यमा आधारित मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाहमा सरकारी, निजी र गैरसरकारी क्षेत्र बीच प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य गर्ने ।

परिच्छेद ५: रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

माथि उल्लेखित लक्ष्य तथा उद्देश्य प्राप्तिका लागि तपशिलमा उल्लेख भए अनुसारका रणनीति अवलम्बन गरी कार्यनीति बमोजिमका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिने छ :-

५.१ रणनीतिहरू

१.१ गुणस्तरीय मानसिक स्वास्थ्य सेवामा समतामूलक, समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।

१.२ मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक समस्या भएका व्यक्तिहरूको आधारभूत मानव अधिकारको संरक्षण गर्ने ।

१.३ विपद्को समयमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवालाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्ने ।

१.४ मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाहमा सरकारी, निजी र गैरसरकारी क्षेत्र बीच प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य गर्ने ।

१.५ मानसिक स्वास्थ्य सेवाको अभिलेख, प्रतिवेदन, तथ्याङ्क सङ्कलन, अनुगमन, मूल्याङ्कनलाई तथ्यपरक, अद्यावधिक र परिणाममुखी बनाउने ।

५.२ रणनीति अनुसार अवलम्बन गरिने कार्यनीतिहरू:

१.१ गुणस्तरीय मानसिक स्वास्थ्य सेवामा, समतामूलक, समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।

१.१.१ मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक परामर्श सेवाका लागि आवश्यक संयन्त्रहरू परिचालन गर्दै श्रोत साधनको व्यवस्था गर्न लगानी वृद्धि गरिने छ ।

१.१.२ विद्यमान स्वास्थ्य सेवा प्रणालीमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवाका कार्यक्रमलाई एकीकृत गरी सञ्चालन गरिनेछ ।

१.१.३ जीवन पथमा आधारित स्वास्थ्य सेवामा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवालाई सुदृढ बनाइने छ ।

१.१.४ सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी प्रदेश र स्थानीय तहमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवा प्रदान गर्न आवश्यक जनशक्ति व्यवस्था गरिने छ ।

१.१.५ विद्यालय स्तरसम्म मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

१.१.६ मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई प्रभावकारी बनाउन दक्ष जनशक्तिको प्रक्षेपण,

उत्पादन, व्यवस्थापन तथा परिचालन गरिनेछ ।

१.१.७ स्थानीय पाठ्यक्रममा योग, मानसिक स्वास्थ्य, तनाव व्यवस्थापन, स्वस्थ जीवनशैलीका विषय वस्तुहरू समावेश गरिने छ ।

१.१.८ विद्यमान सूचना प्रविधिको समुचित र प्रभावकारी प्रयोग मार्फत मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवा प्रवाह गरिने छ ।

१.१.९ परम्परागत उपचार सेवा प्रदायकलाई सेवाग्राहीको सुरक्षित, गुणस्तरीय एवं तथ्यमा आधारित सुसूचित उपचारको हकका बारेमा अभिमुखीकरण गरिने छ ।

१.२ मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक समस्या भएका व्यक्तिहरूको आधारभूत मानव अधिकारको संरक्षण गरिने छ ।

१.२.१ मानसिक स्वास्थ्य सेवा पाउने सवैधानिक हक र मानव अधिकारको प्रचलन गराउन प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम सञ्चाल गरिनेछ ।

१.२.२ मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवालाई सम्मान जनक र सेवाग्राही मैत्री बनाइने छ ।

१.२.३ मानसिक स्वास्थ्य र मनोसामाजिक समस्यासँग सम्बन्धीत अन्धविश्वास, हानिकारक गलत अभ्यास र भ्रम हटाउन जन चेतना मूलक कार्यक्रमहरू गैर सरकारी क्षेत्रसँगको साझेदारीमा सञ्चालन गरिने छ ।

१.२.४ अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी प्रचलित कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहको क्षमता अभिवृद्धि गरिने छ ।

१.२.५ मानसिक स्वास्थ्य समस्याका कारण जटिल सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थाको सामना गरी रहेका व्यक्ति र परिवारका सदस्यलाई स्थानीय तहमा सूचीकृत गरी उनीहरूका लागि विभिन्न आयआर्जनका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।

१.२.६ मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवाको दिगोपना सुनिश्चित गरिने छ ।

१.३ विपद्को समयमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवालाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गरिने छ ।

१.३.१ विद्यमान विपद्द व्यवस्थापन रणनीति अनुसार मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवाको कार्यान्वयनलाई मूल प्रवाहिकरण गरिने छ ।

१.३.२ विपद्को समयमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवा प्रवाहको छुट्टै कार्ययोजना तयार गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

१.३.३ विपद्को समय पश्चात् सुदृढ मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवाको दिगोपना सुनिश्चितताका लागि आवश्यक संरचना तयार गरिने छ ।

१.४ मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाहमा सरकारी, निजी र गैरसरकारी क्षेत्र बीच प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य गरिने छ ।

१.४.१ बहुपक्षीय सरोकारवाला निकाय बीच पारस्परिक सम्बन्ध स्थापित गरी मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक परामर्श सेवाको पहुँच र उपभोगमा वृद्धि गरिने छ ।

१.४.२ उपलब्ध साधन र श्रोत पहिचान र परिचालनमा अन्तरनिकाय समन्वय र साझेदारी गरिने छ ।

१.४.३ सञ्चालित कार्यक्रममा गुणस्तरियता, एक रूपता र समता कायम गरिने छ ।

१.४.४ उल्लेखित कार्यक्रमको कार्यान्वयन, सुदृढीकरण र दिगोपनाका लागि समन्वय, सहकार्य र सहयोग गरिनेछ ।

१.५ मानसिक स्वास्थ्य सेवाको अभिलेख, प्रतिवेदन, तथ्याङ्क सङ्कलन, अनुगमन, मूल्याङ्कनलाई तथ्यपरक, अद्यावधिक र परिणाममुखी बनाइने ।

१.५.१ हरेक तहमा सञ्चालित कार्यक्रमको तथ्यमा आधारित आवधिक समीक्षा, पृष्ठपोषण र योजना तर्जुमा गरिने छ ।

१.५.२ आत्महत्या रोकथाम तथा न्युनीकरणका कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

१.५.३ मदिरा तथा लागु औषध नियन्त्रण, रोकथाम तथा न्युनीकरणका कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

१.५.४ इन्टरनेट तथा अनलाईन सामग्रीबाट सिर्जित समस्या पहिचान, रोकथाम तथा न्यूनीकरणका लागि प्रभावकारी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिने छ ।

१.५.५ सञ्चालित कार्यक्रमको प्रभावकारिता परीक्षणका लागि आवधिक अध्ययन तथा अनुसन्धान गरी पृष्ठ पोषणको कार्यान्वयन गरिने छ ।

परिच्छेद ६: कार्य योजना

कार्य क्षेत्र	मुख्य कार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
१.१.१ मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक परामर्श सेवाका लागि आवश्यक संयन्त्र परिचालन गर्दै श्रोत साधनको व्यवस्था गर्न लगानी वृद्धि गर्ने ।				
मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रर्वद्धन तथा समस्या रोकथाम	प्रदेश, जिल्ला तथा स्थानीय तह स्तरीय समन्वय समिति गठन गरी क्रियाशील बनाउने	• "जनस्वास्थ्य सेवा ऐन, २०७५" तथा • "नसर्ने रोगको रोकथाम तथा नियन्त्रणका लागि बहुपक्षीय कार्ययोजना, २०२१-२०२५" अनुसारका संयन्त्र गठन गरी कियाशील बनाउने।	स्वास्थ्य मन्त्रालय	स्वास्थ्य कार्यालय / स्वास्थ्य शाखा
	मानसिक स्वास्थ्य सेवाको पहुँच विस्तारका लागि प्रर्वद्धनात्मक तथा निरोधात्मक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने	• "मेरो स्वास्थ्य, मेरो जिम्मेवारी" का मूलभूत मान्यताको पैरवी गर्ने र अनुशरणमा सहकार्य गर्ने ।	स्वास्थ्य निर्देशनालय	स्वास्थ्य कार्यालय/ स्वास्थ्य शाखा
		• स्वस्थ जीवनशैली, योग र ध्यानका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।	आयुर्वेद अस्पताल, केन्द्र, औषधालय तथा नागरिक आरोग्य केन्द्र	आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा महाशाखा
	लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा	• लैङ्गिक विभेद विरुद्ध जनचेतना मूलक	सामाजिक विकास	सामाजिक विकास

	न्यूनीकरणका उपायहरू अवलम्बन गर्ने	कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने । • प्राविधिक शिक्षा, सीपमूलक तालिम र क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।	मन्त्रालय, स्थानीय तह	मन्त्रालय, स्थानीय तह
	स्थानीय तहमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवाको नीतिगत सुनिश्चितता गर्ने	• "स्थानीय तहका लागि सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम सञ्चालन मार्गदर्शन" अनुसारका कार्यक्षेत्र पहिचान गरी मानसिक स्वास्थ्य प्रवर्धनका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न स्थानीय तहसँग समन्वय गर्ने (अनुसूची २)।	स्थानीय तह	स्वास्थ्य मन्त्रालय
आधारभूत मानसिक स्वास्थ्य सेवा	स्वास्थ्य सेवा व्यवस्थापक तथा स्वास्थ्यकर्मीको क्षमता विकास गर्ने	• Standard Treatment Protocol (STP) for Basic Health Services (EHS), २०७८ अनुसार आधारभूत मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई एकीकृत गर्ने । • "राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य सेवा कार्यक्रम, २०७९ "अनुसार" राष्ट्रिय	स्वास्थ्य मन्त्रालय/ स्वास्थ्य निर्देशनालय/ स्वास्थ्य तालिम केन्द्र	स्वास्थ्य कार्यालय / स्वास्थ्य शाखा

		स्वास्थ्य तालिम केन्द्र" द्वारा स्वीकृत मोडयूलहरू अनुसार क्षमता विकास तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।		
		• विशेषज्ञ तथा विज्ञ परिचालन, नियमित सुपरिवेक्षण, मेन्टरिङ्गका लागि प्रदेशमा रहेका विशेषज्ञ सेवा उपलब्ध अस्पताल, स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान तथा मेडिकल कलेजसँग सहकार्य र समन्वय गर्ने ।	स्वास्थ्य मन्त्रालय	स्वास्थ्य निर्देश नालय
		• OCMC को क्षमता अभिवृद्धि गर्ने।	स्वास्थ्य मन्त्रालय	विषयगत मन्त्रालय हरू
		• टेलिमानसिक स्वास्थ्य सेवाको अवधारणालाई विकास, विस्तार तथा व्यवस्थापन गर्ने ।	स्वास्थ्य निर्देशनालय	प्रादेशिक अस्पताल
	निःशुल्क सूचीका औषधि व्यवस्था गर्ने	• औषधिको अविछिन्न उपलब्धताको सुनिश्चित गर्न पूर्वानुमान, खरिद तथा वितरणलाई व्यवस्थित गरी	प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र	स्थानीय तह

		कार्यान्वयन गर्ने ।		
आक स्मिक मानसिक स्वास्थ्य सेवा	अस्पतालको आकस्मिक विभागमा कार्यरत चिकित्सक तथा स्वास्थ्यकर्मीको क्षमता विकास	• Standard Treatment Protocol (STP) for Emergency Health Services (EHS) २०७८ अनुसार आकस्मिक मानसिक स्वास्थ्य सेवाका बारेमा अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	स्वास्थ्य निर्देशनालय	सम्बन्धीत अस्पताल
विशेषज्ञ मानसिक स्वास्थ्य सेवा	२०० शैया माथिका क्षमताका अस्पतालले नियमित विशेषज्ञ मानसिक स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउने	• तत्कालका लागि कार्यक्रमका रूपमा सञ्चालन गरी दीर्घकालका लागि संस्थागत सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गर्ने ।	स्वास्थ्य मन्त्रालय	सम्बन्धीत अस्पताल
	२०० शैया भन्दा कम क्षमताका अस्पतालले सम्बन्धीत अस्पतालमा मानसिक स्वास्थ्य सेवा सञ्चालनमा ल्याउने	• तत्कालका लागि कार्यक्रमका रूपमा सञ्चालन गरी दीर्घकालका लागि संस्थागत सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गर्ने । • आवधिक रूपमा मानसिक स्वास्थ्य विशेषज्ञ सेवा उपलब्ध गराउने । • टेलिमानसिक स्वास्थ्य र	स्वास्थ्य निर्देशनालय स्वास्थ्य मन्त्रालय	सम्बन्धीत अस्पताल

		सुपरिवेक्षणको विकास, विस्तार तथा व्यवस्थापन गर्ने ।		
	सेवाग्राहीलाई स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रममा आवद्ध गराउने	• सेवाग्राहीलाई स्वास्थ्य बीमामा आवद्ध गर्ने तथा अस्पतालमा नियमित सोधभर्ना भुक्तानीको व्यवस्था मिलाउने		
उपयुक्त प्रेषण प्रणाली विकास	दोहोरो र प्रभावकारी प्रेषण प्रणाली विकास गरी अनुसरण गर्ने	• स्थानीय स्वास्थ्य संस्था देखि विशेषज्ञ मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने स्वास्थ्य संस्था र सेवा प्रदायक बीच दोहोरो प्रेषण प्रणाली विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने ।		
पुन स्र्थापना सेवा	मनोसामाजिक समस्या भएका व्यक्तिहरूलाई आवश्यक सहयोगी सेवा सहित पुर्नस्थापना गर्ने	• अस्पतालमा आधारित एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्र सञ्चालन कार्यविधि, २०७७ तथा सामाजिक इकाई स्थापना तथा सञ्चालन निर्देशिका, २०७९अनुसारका सेवा सम्बन्धी कार्यविधी अनुरूपका सेवा सञ्चालन गर्ने • नेपाल प्रहरी तथा सामाजिक		

		सङ्घसंस्थासँग आवश्यक समन्वय र सहकार्य गर्ने ।		
	अशक्त, असहाय तथा वेवारिसे अवस्थाका व्यक्तिहरूको पुनस्थापना गर्ने	• अशक्त, असहाय तथा वेवारिसे अवस्थाका मानसिक स्वास्थ्य समस्या भएका व्यक्तिहरूको उपचार तथा पुनर्स्थापना सम्बन्धी कार्यविधि, २०७६ अनुसार संस्थागत साझेदारीमा निरन्तर सेवा सञ्चालन गर्ने		
	दीर्घ मानसिक स्वास्थ्य समस्या, बौद्धिक अपाङ्गता, अटिजम सम्बन्धी सेवाग्राहीको पहिचान गरी सेवा उपलब्ध गराउने	• अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन,२०७४ तथा नियमावली, २०७७ अनुसार पहिचान, बर्गीकरण र सेवा प्रवाहमा समन्वय गर्ने । • अति अशक्त र पूर्ण अशक्त अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि सहयोगी सेवाको व्यवस्था गर्ने।		

	मदिरा तथा लागु औषधको लत भएका सेवाग्राहीको पहिचान र पुनर्स्थापना गर्ने	Standard Treatment Protocol (STP) for Emergency Health Services (EHS,२०७८ अनुसार तत्कालको व्यवस्थापन गरी प्रेषण गर्ने र सामाजिक पुनस्थापनाका लागि "साझेदारीमा लागुऔषध प्रयोगकर्ताहरूको उपचार तथा पुनःस्थार्पना केन्द्र सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५" बमोजिम समन्वय र सहकार्य गर्ने ।		
१.१.२ विद्यमान स्वास्थ्य सेवा प्रणालीमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवाका कार्यक्रमलाई एकीकृत गरी सञ्चालन गर्ने ।				
जन स्वास्थ्यका कार्यक्रम मा एकीकृत मानसिक स्वास्थ्य सेवा	मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सहयोगलाई जनस्वास्थ्यको अभिन्न अङ्गको रूपमा सञ्चालन गर्ने	• स्वास्थ्य संस्था, आयुर्वेद केन्द्र, औषधालय, आरोग्य केन्द्र तथा समुदायमा जनस्वास्थ्यका कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा मानसिक स्वास्थ्य प्रर्वद्धन, समस्याको रोकथाम र समयमा नै पहिचान तथा उपयुक्त प्रेषणका लागि स्वास्थ्यकर्मीको	स्वास्थ्य कार्यालय	स्थानीय स्वास्थ्य शाखा

		अभिमुखीकरण गर्ने		
सामुदायिक नर्स/ रोमिङ्ग नर्स कार्यक्रम मा मानसिक तथा मनो सामाजिक सेवा		• समुदायमा प्रदान गरिने मानसिक तथा मनोसामाजिक सेवाको गुणस्तर, मापदण्ड, दोहोरो प्रेषण व्यवस्था, अभिलेख तथा प्रतिवेदन ढाँचा तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने		
१.१.३ जीवन पथमा आधारित स्वास्थ्य सेवामा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवालाई सुदृढ बनाउने ।				
जीवन पथमा आधारित स्वास्थ्य सेवामा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनो सामाजिक सेवा	जीवनपथका चरणमा तथ्यमा आधारित आवश्यकता र प्राथमिकताका आधारमा प्रचलित ऐन, कानून तथा कार्यक्रममा एकीकृत गर्ने वा थप कार्यक्रम विकास गरी मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सहयोगका कार्यक्रम सञ्चालन तथा	• सुनौला हजार दिन र जिम्मेवार भिभावकत्व कार्यक्रमलाई विस्तार गर्ने। • बालमैत्री स्थानीय तहको सङ्ख्या वृद्धि गर्ने। • किशोर किशोरी केन्द्रित यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धी प्रवर्द्धनात्मक कार्यहरू गर्ने। • मदिरा तथा लागुऔषध नियन्त्रण प्रभावकारी बनाउने • कार्यस्थलमा मानसिक स्वास्थ्य, स्वस्थ जीवनशैली,	स्वास्थ्य मन्त्रालय/ जिल्ला स्थित स्वास्थ्य कार्यालय/ स्वास्थ्य शाखा	विषयगत मन्त्रालय र मातहत का निकाय हरू / गैर सरकारी संस्था

	व्यवस्थापन गर्ने	तनाव व्यस्थापन र उद्यमशिलताका लागि मानसिक स्वास्थ्यलाई अभियानका रूपमा सञ्चालन गर्ने। • ज्येष्ठ नागरिक, दीर्घ तथा असाध्य रोग लागेका, हिंसा पीडित, द्वन्द्पीडित परिवारका सदस्य, वैदेशिक रोजगारीमा गएका र फर्किएका एवं तिनका परिवार, सीमान्तकृत, अल्पसंख्यक, कारागार, बाल सुधार गृह, मानव सेवा आश्रम, लागु औषध पुर्नस्थापन केन्द्र लगायतमा रहेका व्यक्तिको मानसिक स्वास्थ्यका लागि मनोसामाजिक परामर्श एवं उपचारात्मक सेवा सञ्चालन गर्ने।		

१.१.४ सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी प्रदेश र स्थानीय तहमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवा प्रदान गर्न आवश्यक जनशक्ति व्यवस्था गर्ने				
२०८१- अस्पताल को सङ्गठन तथा व्यवस्था पन सर्वेक्षण गर्ने	२०० शैया माथिका अस्पतालमा बहिरङ्ग तथा अन्तरङ्ग मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने	Team Based Mental Health Unit का लागि तपशिलमा उल्लिखित दरबन्दी सिर्जना गरी पदपूर्ति गर्ने १. कन्सल्टेन्ट साईक्याट्रिष्ट २. क्लिनिकल साईकोलोजिष्ट ३. साईकोलोजिष्ट ४. साइक्याट्रिक नर्स ५. योग शिक्षक ६. अकुपेशनल थेरापिष्ट ७. मनोसामाजिक परामर्शकर्ता ८. मनोसामाजिक कार्यकर्ता	स्वास्थ्य मन्त्रालय	अर्थ मन्त्रालय

	२०० शैयाभन्दा कम क्षमताका अस्पतालमा बहिरङ्ग र तत्कालको अन्तरङ्ग सेवा	• तपशिलमा उल्लिखित दरबन्दी सिर्जना गरी पदपूर्ति गर्ने १. कन्सल्टेन्ट साईक्याट्रिष्ट २. साईकोलोजिष्ट ३. साइक्याट्रिक नर्स ४. योग शिक्षक		
	स्थानीय तहमा सञ्चालित आधारभूत अस्पतालमा मनोसामाजिक परामर्श सेवा उपलब्ध गराउने	• मनोसामाजिक परामर्शकर्ताको दरबन्दी थप गर्ने		
स्वास्थ्य शाखा/ स्थानीय स्वास्थ्य संस्था	समुदायमा मानसिक तथा मनोसामाजिक सहयोग उपलब्ध गराउने	• हरेक आधारभूत स्वास्थ्य संस्थामा मनोसामाजिक कार्यकर्ताको दरबन्दी थप गर्ने।		
स्वास्थ्य मन्त्रालय	नसर्ने रोग तथा मानसिक स्वास्थ्य शाखा स्थापना	• उपलब्ध जनशक्तिबाट टीम निर्माण गरी व्यवस्थापन गर्ने।	स्वास्थ्य मन्त्रालय	चिकित्सा महाशाखा
स्वास्थ्य कार्यालय	नसर्ने रोग तथा मानसिक स्वास्थ्य इकाई	• जिल्ला स्तरमा उपलब्ध जनशक्तिबाट टीम	स्वास्थ्य मन्त्रालय	स्वास्थ्य कार्यालय र

	स्थापना र विद्यालय नर्स कार्यक्रमको समन्वय	निर्माण गरी व्यवस्थापन गर्ने। • विद्यालय नर्स कार्यक्रमलाई सबै माध्यमिक विद्यालयमा विस्तार गर्ने।		स्थानीय तह
स्वास्थ्य शाखा	नसर्ने रोग तथा मानसिक स्वास्थ्य हेर्ने सम्पर्क व्यक्ति	• स्थानीय तहमा नसर्ने रोग तथा मानसिक स्वास्थ्य सम्पर्क व्यक्ति तोक्ने ।	स्वास्थ्य कार्यालय/ स्वास्थ्य शाखा	स्वास्थ्य मन्त्रालय
१.१.५ विद्यालयमा मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।				
विद्यालय मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम	विद्यालयमा मानसिक स्वास्थ्य, योग, ध्यानका सत्र सञ्चालन गर्ने	• विद्यालय स्वास्थ्य कार्यक्रममा मानसिक स्वास्थ्य, आत्महत्या रोकथाम, मदिरा तथा लागुऔषध रोकथाम, स्वस्थ जीवनशैली, योग, ध्यानका विषय समावेश गरी सञ्चालन गर्ने ।	विद्यालय, शिक्षा/ स्वास्थ्य शाखा	सामाजिक विकास मन्त्रालय
	बाल मैत्री कक्षा र हिंसा र हित शिक्षाका लागि पैरवी मूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	• विद्यालयका प्राधानाध्यापक, व्यवस्थापन समिति, शिक्षक तथा अभिभावकलाई बालमैत्री कक्षा र हिंसा रहित शिक्षाक लागि अन्तर्क्रियात्मक कक्षा सञ्चालन गर्ने		
	बाल अनलाइन	• अनलाईन बाल		

	सुरक्षाका लागि समन्वय गर्ने	सुरक्षा कार्यविधि, २०७८ अनुसारका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने ।		
	विद्यालय नर्स वा स्वास्थ्यकर्मीसँग समन्वय गर्ने	• विद्यालय नर्स वा स्वास्थ्यकर्मीसँग सहकार्य गर्दै विद्यालय नर्स सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि,२०८० मा उल्लेखित कार्य विभाजन अनुसार विद्यालयमा मानसिक स्वास्थ्य र मनोसामाजिक सेवालाई प्राथमिकतामा राख्न समन्वय गर्ने ।		
१.१.६ स्वास्थ्य सेवालाई प्रभावकारी बनाउनका लागि मानसिक स्वास्थ्यसँग सम्बन्धीत दक्ष जनशक्ति आवश्यकताको प्रक्षेपण, उत्पादन, व्यवस्थापन तथा परिचालन गर्ने ।				
दक्ष जनशक्ति आवश्य कताको प्रक्षेपण, उत्पादन, व्यवस्था पन तथा परिचालन	जनशक्तिको प्रक्षेपण गर्ने, उपलब्ध जनशक्तिको सङ्ख्या अद्यावधिक गर्ने, आवश्यकताको पहिचान गर्ने र सोही अनुरूप जनशक्ति विकास गर्दै परिचालन गर्ने	• गुणस्तरीय मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवामा समान, सुलभ र सर्वव्यापी पहुँचका लागि तथ्यपरक जनशक्ति संरचना खाका निर्माण गरी आवश्यक समन्वय, सहकार्य तथा परिचालन गर्ने ।	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रि परिषद्को कार्यालय	स्वास्थ्य मन्त्रालय स्वास्थ्य कार्यालय / स्वास्थ्य शाखा

		• छात्रवृति करार सेवामा उपलब्ध हुने जनशक्ति माग र परिचालनको तथ्यपरक खाका तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने। • मेडिकल कलेज, स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान, चिकित्सा शिक्षा आयोग, सङ्घीय स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने ।		
१.१.७ स्थानीय पाठ्यक्रममा योग, मानसिक स्वास्थ्य, तनाव व्यवस्थापन, जीवन शैलीका विषयवस्तुहरू समावेश गर्न समन्वय तथा पैरवी गर्ने ।				
विद्यालय मा मानसिक स्वास्थ्य प्रवर्धन	स्वास्थ्य शिक्षालाई व्यावहारिक बनाउने	• स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षाका विषयवस्तुलाई विद्यार्थी केन्द्रित र व्यावहारिक बनाउन विषय शिक्षक, प्रधानाध्यापक र विषय विज्ञ लगायतको लागि तालिम सञ्चालन गर्ने।	सामाजिक विकास मन्त्रालय	शिक्षा तथा स्वास्थ्य शाखा
स्थानीय पाठ्य क्रममा मानसिक	स्थानीय तहले आधारभूत तहको पाठ्यक्रममा	• स्थानीय तहले तीनकक्षा माथिको आधारभूत तहको पाठ्यक्रम तर्जुमा		

स्वास्थ्य	मानसिक स्वास्थ्य र स्वस्थ जीवन शैलीका विषय समावेश गर्ने	गर्दा मानसिक स्वास्थ्य र स्वस्थ जीवन शैलीका विषय वस्तु समावेश गर्ने ।		
१.१.८ विद्यमान सूचना प्रविधिको समुचित र प्रभावकारी प्रयोग मार्फत मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवा प्रवाह गर्ने ।				
टेली मानसिक स्वास्थ्य सेवा	तालिम प्राप्त स्वास्थ्यकर्मीद्वारा प्रदान गरिएको मानसिक स्वास्थ्य सेवामा मानसिक स्वास्थ्य विज्ञ वा विशेषज्ञको परामर्श उपलब्ध गराउने	• मानसिक स्वास्थ्य विज्ञ वा विशेषज्ञको दरबन्दी भएको मेडिकल कलेज वा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान वा अस्पतालले तालिम प्राप्त स्वास्थ्यकर्मीलाई उपयुक्त उपचार बारेमा सिफारिस गर्न आवश्यक समन्वय तथा सहकार्य गर्ने ।	स्वास्थ्य मन्त्रालय	मेडिकल कलेज वा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान वा अस्पताल
राष्ट्रिय आत्म हत्या रोकथाम हेल्प लाईन ११६६ सेवा	राष्ट्रिय आत्महत्या रोकथाम हेल्प लाईन ११६६सेवाको प्रचार-प्रसार, प्रवर्धन र प्रयोगमा व्यापकता ल्याउने	• भाषा, संस्कृति, अपाङ्गमैत्री, समावेशी सूचना मूलक सामग्रीको उत्पादन तथा प्रसारण गर्ने ।	स्वास्थ्य मन्त्रालय	स्वास्थ्य कार्यालय / स्वास्थ्य शाखा
अनलाईन सुपर	सञ्चालित कार्यक्रमहरूको	• राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य सेवा		

भिजन र मेण्टोरिङ्ग	व्यवस्थापकीय र प्राविधिक क्षमता उच्च राख्ने बढाउने	कार्यक्रम, २०७९ अनुसार व्यवस्थापक र प्राविधिक जनशक्तिको सुपरभिजन र मेण्टोरिङ्ग गर्ने ।		
व्यवहार परिवर्तन का लागि सञ्चार	स्वस्थ जीवन शैली अपनाउन प्रेरित गर्दै सेवाको उपभोग बढाउने	• "मेरो स्वास्थ्य, मेरो जिम्मेवारी" बोधमा अभिप्रेरित गर्न मानसिक स्वास्थ्यको प्रवर्धन, रोगको रोकथाम, समयमा नै उपचार, पुनर्स्थापनासँग सम्बन्धीत सूचना मूलक श्रव्य दृश्य सामग्रीको उत्पादन तथा प्रशारण गर्ने ।		
१.१.९ परम्परागत उपचार सेवा प्रदायकलाई सेवाग्राहीको सुरक्षित, गुणस्तरीय, तथ्यमा आधारित सुसूचित उपचारको हकका बारेमा अभिमुखीकरण गर्ने ।				
सेवा प्रदायक सम्बन्धी मापदण्ड	जन स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०७५को दफा२२को उपदफा (३) कार्यान्वयनमा सहजीकरण गर्ने	• स्थानीय तहलाई परम्परागत उपचार सेवा प्रदायक सम्बन्धी मापदण्ड तर्जुमा तथा कार्यान्वयनका लागि सहजीकरण गर्ने।	स्थानीय तह	स्वास्थ्य मन्त्रालय
अन्त क्रिया तथा अभिमुखी करण	परम्परागत उपचार सेवा प्रदायकसँग अन्तर्क्रिया तथा अभिमुखीकरण गर्ने	• परम्परागत उपचार सेवा प्रदायकलाई मानसिक स्वास्थ्य तथा समस्या, आत्महत्या रोकथाम लगायतका विषय		

		तथा मापदण्डका बारेमा अभिमुखीकरण गर्ने		
उपचार तथा प्रेषण	हानि रहित परम्परागत उपचार पछि प्रेषण सेवा उपलब्ध गराउने	• मापदण्ड अनुसार हानि रहित परम्परागत उपचार पछि स्वास्थ्य सेवा प्रणालीमा समयमा नै प्रेषणलाई व्यवस्थित गर्ने ।		
१.२.१ मानसिक स्वास्थ्य सेवा पाउने संवैधानिक हक र मानव अधिकारको पैरवी गर्ने ।				
सुशासन र पैरवी	मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रति राजनीतिक प्रतिवद्धता बढाउने	• प्रदेश तथा स्थानीय तहका जन प्रतिनिधिसँग अन्तर्क्रियात्मक कार्यशाला सञ्चालन गर्ने ।	स्वास्थ्य मन्त्रालय	स्वास्थ्य कार्यालय
	अपाङ्गता व्यवथापन समितिको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने	• जिल्ला तथा स्थानीय तहको अपाङ्गता व्यवथापन समितिसँग तथ्य र प्रमाणमा आधारित अन्तर्क्रिया तथा तालिम सञ्चालन गर्ने		
	सरोकारवाला व्यक्ति, संस्था र पत्रकारसँग अन्तर्क्रिया	• गुणस्तरीय मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्राप्तिका बाधक तत्त्व पहिचान र व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने ।		

१.२.२ मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवालाई सम्मान जनक र सेवाग्राही मैत्री बनाउने ।				
सेवाको पहुँच र उपभोग	स्वास्थ्य संस्थालाई "खुलामन" मापदण्ड अनुसारको बनाउने	• राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य सेवा कार्यक्रम, २०७९ अनुसारका सूचकका लागि संस्थागत र जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने ।	स्वास्थ्य मन्त्रालय	स्थानीय तह
१.२.३ मानसिक स्वास्थ्य र मनोसामाजिक समस्यासँग सम्बन्धीत अन्धविश्वास, हानिकारक गलत अभ्यास र भ्रम हटाउने ।				
नागरिक सचेतना	स्वास्थ्यकर्मी, सामुदायिक महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका, विद्यालय, प्रहरी लगायतका सरकारी, सामुदायिक, निजी क्षेत्र परिचालन गर्ने	• सामाजिक अन्धविश्वास, सांस्कृतिक हानिकारक गलत अभ्यासलाई हटाई" मेरो स्वास्थ्य, मेरो जिम्मेवारी"लाई आत्मसात गर्दै स्वस्थ जीवनशैलीका लागि नागरिक सचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।	स्वास्थ्य निर्देशनालय	स्थानीय तह
१.२.४ अपाङ्गता भएका व्यक्तिको हक सम्बन्धी प्रचलित कानूनको व्यवस्था कार्यान्वयनमा समन्वय गर्ने ।				
पैरवी र समन्वय	मनोसामाजिक, बौद्धिक तथा अटिजम सम्बन्धी अपाङ्गताको पहिचान गर्ने	• अपाङ्गताको पहिचानलाई तथ्यपरक बनाउन सहकार्य गर्दै संवैधानिक र कानूनी हक सुनिश्चित गर्न ।	स्वास्थ्य निर्देशनालय	स्थानीय तह
सेवाग्राही	स्वहेरचाह समूह	• सेवाग्राहीको		

सशक्ती करण	गठन गरी क्रियाशील बनाउने	आत्मसम्मान बढाउँदै क्षमताको पुन प्राप्तिसँगै उत्पादनशील हुन प्रेरित गर्ने ।		
१.२.५ मानसिक स्वास्थ्य समस्याका कारण जटिल सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थाको सामना गरी रहेका व्यक्ति, परिवारका सदस्यलाई स्थानीय तहमा सूचीकृत गरी विभिन्न आयआर्जनका कार्यक्रमहरूमा संलग्न गराउने ।				
जीविको पार्जन र आय आर्जन	व्यावसायिक क्षमता विकास र आयआर्जनका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	• सेवाग्राहीको नियमित उपचारका अतिरिक्त व्यावसायिक क्षमता विकास र आयआर्जनमा प्राथमिकता कायम गर्दै सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।	सामाजिक विकास मन्त्रालय	स्थानीय तह
१.२.६ मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवाको दिगोपना सुनिश्चित गर्ने ।				
श्रोत, साधन र संरचना	नसर्ने रोगहरूको रोकथाम र नियन्त्रणका लागि बहुक्षेत्रीय कार्ययोजना (२०२१-२०२५) अनुसारका समिति गठन तथा क्रियाशीलता	• प्रदेश तथा स्थानीय तहमा नसर्ने रोग रोकथाम तथा नियन्त्रण उच्चस्तरीय तथा समन्वय समिति गठन गरी क्रियाशील बनाउने ।	स्वास्थ्य निर्देशनालय	स्थानीय तह

	संस्थागत क्षमता विकास गरी श्रोत परिचालन बढाउने	• संवैधानिक, कानूनी, नीतिगत तथा रणनैतिक प्रतिवद्धता कार्यान्वयनका लागि क्षमता विकास र श्रोत परिचालन गर्ने।		
१.३.१ विद्यमान विपद् व्यवस्थापन रणनीति अनुसार मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवाको कार्यान्वयनका लागि पैरवी गर्ने ।				
विपद् व्यवस्थापनमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनो सामाजिक सहयोग	विद्यमान **विपद् व्यवस्थापन** रणनीति कार्यान्वयनका लागि समन्वय र पैरवी गर्ने	• **विपद् व्यवस्थापन**का हरेक चरणमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सहयोगका विषयवस्तु समावेश गरी सोही अनुसार कार्यान्वयन गर्ने । • प्रदेश तथा स्थानीय तहको Rapid Response Teamमा उपलब्धताका आधारमा तालिमप्राप्त स्वास्थ्यकर्मी वा मनोसामाजिक कार्यकर्ता वा मनोसामाजिक परामर्शकर्ता वा मनोचिकित्सक समावेश गर्ने ।	स्वास्थ्य मन्त्रालय	स्वास्थ्य कार्यालय / स्वास्थ्य शाखा
सरोकार वालासँग समन्वय र	विपद्व्यवस्थापनमा सक्रिय रहने संस्था तथा सरोकारवाला	• विपद्व्यवस्थापनमा सक्रिय रहने संस्था तथा सरोकारवाला निकायसँग मानसिक		

सहकार्य	निकायसँग समन्वय र सहकार्य	स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सहयोगका विषयको महत्त्व, आवश्यकता र प्रभावकारिता विषयमा अभिमुखीकरण, समन्वय र सहकार्य गर्ने ।		
समुदाय सचेतना	विपद्को अवस्थामा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सहयोग	विपद्को अवस्थामा जोखिममा रहेका समूहमा पर्नसक्ने मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक समस्या र सहयोगको बारेमा समुदायमा सचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।		
१.३.२ विपद्को अवस्थामा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवाको कार्य योजना तयार गर्ने ।				
मानसिक स्वास्थ्य तथा मनो सामाजिक सेवाको कार्य योजना	समन्वय र सञ्चार	• विपद्को तथ्यपरक जानकारी लिने र भ्रम, अफवाह र त्रासनिवारण र हानिकारक दैनिकी तथा हिंसा रोकथामका लागि प्रभावकारी सञ्चार गर्ने	स्वास्थ्य निर्देशनालय	स्थानीय तह
	आवश्यकता पहिचान र नक्साङ्कन	• विगत देखि मानसिक स्वास्थ्य सेवा लिइरहेका सेवाग्राही र विपद्को		

		कारण मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक समस्याको जोखिममा रहेका व्यक्तिको अवस्था पहिचान तथा समुदायमा उपलब्ध श्रोत र सहयोग संयन्त्रको नक्साङ्कन गर्ने ।		
	स्थानीय श्रोत पहिचान र परिचालन	• स्थानीय श्रोत र सरकारी/गैरसरकारी सहयोग संयन्त्रको पहिचान, क्षमता विकास, परिचालन तथा आवश्यक समन्वय गर्ने ।		
	अतिरिक्त श्रोत पहिचान र परिचालन	• स्थानीय आवश्यकता र उपलब्ध सहयोगको नियमित मूल्याङ्कन गर्दै थप मद्दत जरुरी परेमा अतिरिक्त श्रोत पहिचान, परिचालनका लागि आवश्यक समन्वय र सहजिकरण गर्ने		
	समीक्षा र प्रेषण	• समुदायमा उपलब्ध मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवाको प्रभावकारिताको		

		समीक्षा गर्दै विशेषज्ञ वा विज्ञको थप सेवा चाहिएमा (दूर मानसिक स्वास्थ्य सेवा) टेलिमानसिक सेवाका साथै अस्पतालमा भर्ना नै गर्नुपर्ने अवस्था देखिएमा समयमा नै प्रेषण गर्ने ।		
१.३.३ विपद् पश्चात सुदृढ मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवाको दिगोपना सुनिश्चित गर्ने ।				
दिगो र सुदृढ सेवा	मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवालाई दिगो र सुदृढ बनाउने	• विपद्को समयमा उपलब्ध साधन, श्रोत र सहयोगलाई संस्थागत गरी मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवालाई दिगो र सुदृढ बनाउने ।	स्वास्थ्य निर्देशनालय	स्थानीय तह
१.४.१ बहुपक्षीय सरोकारवाला निकायबीच पारस्परिक सम्बन्ध स्थापित गरी मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक परामर्श सेवाको पहुँच र उपभोगमा वृद्धि गर्ने				
सरोकारवाला संस्थाको नक्साङ्कन	प्रदेश र स्थानीय तहमा क्रियाशील सरोकारवाला संस्थाको अद्यावधिक नक्साङ्कन गर्ने ।	• प्रदेश र स्थानीय तहमा क्रियाशील सरकारी तथा गैरसरकारी सरोकारवाला संस्थाको कार्यक्षेत्र र कार्यक्रमको अद्यावधिक नक्साङ्कन गर्ने ।	स्वास्थ्य निर्देशनालय	प्रदेश स्थित सम्बन्धीत मन्त्रालय तथा अन्तर्गतका निकाय, प्रदेश

समन्वय र साझेदारी	योजना तर्जुमा, श्रोत पहिचान, परिचालनमा समन्वय र साझेदारी गर्ने ।	राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य सेवा कार्यक्रम, २०७९ अनुसारका कार्यक्रम सञ्चालनका लागि दोहोरोपना नरहने तथा कुनै समुदाय वेवास्तामा नपर्ने गरी समन्वय र साझेदारी गर्ने ।		स्थित मेडिकल कलेज, स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान, अस्पताल, स्थानीय तह, निजी तथा गैर सरकारी संस्था
सुपरिवेक्षण, समीक्षा र पृष्ठपोषण	सञ्चालित कार्यक्रम, लागानी र प्रतिफलको नियमित सुपरिवेक्षण, समीक्षा र पृष्ठपोषण गर्ने	• राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य सेवा कार्यक्रम, २०७९ अनुसार सञ्चालित कार्यक्रमको नियमित सुपरिवेक्षण, समीक्षा र पृष्ठपोषण गर्ने ।		
१.४.२ उपलब्ध साधन र श्रोत पहिचान र परिचालनमा समन्वय र साझेदारी गर्ने ।				
विज्ञ र विशेषज्ञ सेवा	मेडिकल कलेज, स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान र अस्पतालले संस्थागत, क्षमता विकास, टेलिमानसिक स्वास्थ्य तथा स्याटालाइट सेवा प्रदान गर्ने	• प्रदेशमा क्रियाशील र मानसिक स्वास्थ विज्ञ र विशेषज्ञ सेवा उपलब्ध मेडिकल कलेज, स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान र अस्पतालले संस्थागत, क्षमता विकास, टेलिमानसिक स्वास्थ्य तथा स्याटालाइट सेवा प्रदान गर्न समन्वय	स्वास्थ्य मन्त्रालय	सम्बन्धीत मेडिकल कलेज, स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान र अस्पताल

		र साझेदारी गर्ने ।		
	सरकारी , निजी तथा गैर सरकारी लगानी साझेदारी गर्ने	• क्षमता विकास, टेलि मानसिक स्वास्थ्य तथा स्याटालाइट सेवा प्रदान गर्न मानसिक स्वास्थ्य विज्ञ र विशेषज्ञ परिचालनमा सरकारी, निजी तथा गैरसरकारी लगानी साझेदारी गर्ने ।	स्वास्थ्य मन्त्रालय	सम्बन्धीत निजी तथा गैर सरकारी संस्था
१.४.३ सञ्चालित कार्यक्रममा गुणस्तरियता, एकरूपता र समता कायम राख्ने ।				
संस्थागत र सामु दायिक मानसिक स्वास्थ्य सेवा	क्षमता विकास तालिम लगायतका संस्थागत र सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य सेवा राष्ट्रिय मापदण्ड, मोड्यूल तथा प्रोटोकल अनुसार गर्ने	• प्रदेश तथा स्थानीय तहमा सरकारी, गैर सरकारी तथा निजी क्षेत्रले सञ्चालन गर्ने क्षमता विकास तालिम लगायतका उपचार तथा पुनर्स्थापनाका संस्थागत र सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य सेवा राष्ट्रिय मापदण्ड, मोड्यूल तथा प्रोटोकल अनुसार गर्न आवश्यक समन्वय तथा सहकार्य गर्ने ।	स्वास्थ्य मन्त्रालय	स्थानीय तह
	अभिलेख तथा प्रतिवेदन	सञ्चालित कार्यक्रमको अभिलेख तथा प्रतिवेदन सम्बन्धीत स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणालीमा समावेश तथा		

		अद्यावधिक गर्ने ।		
१.४.४ उल्लेखित कार्यक्रमको कार्यान्वयन, सुदृढीकरण र दिगोपनाका लागि समन्वय, सहकार्य र सहयोग गर्ने ।				
सुदृढीकरण र दिगोपना	कार्यक्रमको कार्यान्वयन, सुदृढीकरण र दिगोपनाका लागि समन्वय, सहकार्य र सहयोग गर्ने	• कार्यक्रमको कार्यान्वयन, सुदृढीकरण र दिगोपनाका लागि अन्तरमन्त्रालय/ निकाय छलफल, नियमित समीक्षा, योजना तर्जुमा, श्रोत पहिचान र परिचालनमा बहुपक्षीय समन्वय, सहकार्य र सहयोग गर्ने ।	स्वास्थ्य मन्त्रालय	सम्बन्धीत सरकारी, निजी तथा गैर सरकारी संस्था
१.५.१ हरेक तहमा सञ्चालित कार्यक्रमको तथ्यमा आधारित आवधिक समीक्षा, पृष्ठपोषण र योजना तर्जुमा गर्ने ।				
आवधिक समीक्षा, पृष्ठपोषण र योजना तर्जुमा	सरोकारवाला निकायसँग आवधिक समीक्षा, पृष्ठपोषण र योजना तर्जुमा	• प्रदेश र स्थानीय तहमा सञ्चालित मानसिक स्वास्थ्य प्रवर्धन, समस्याको रोकथाम, उपचार तथा पुनर्स्थापना कार्यक्रमको अभिलेख र प्रतिवेदनमा आधारित आवधिक समिक्षा र पृष्ठ पोषणमा आधारित योजना तर्जुमा गर्ने ।	स्वास्थ्य निर्देशनालय / स्वास्थ्य शाखा	सम्बन्धीत सरकारी , निजी तथा गैर सरकारी संस्था

१.५.२ आत्महत्या रोकथाम तथा न्यूनीकरणका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने				
आत्म हत्या रोकथाम तथा न्यूनी करण	विगतका तथ्याङ्क विश्लेषण गर्ने	• प्रदेश, जिल्ला तथा स्थानीय तहमा उपलब्ध आत्महानि, आत्महत्या प्रयास र आत्महत्याका घटनाको सम्बन्धीत सरोकारवाला निकायको सहभागितामा अर्धवार्षिक, वार्षिक तथा आवधिक तथ्याङ्क विश्लेषण र समीक्षा गर्ने ।	स्वास्थ्य निर्देशनालय तथा स्वास्थ्य शाखा	अन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय / स्वास्थ्य कार्यालय / स्वास्थ्य शाखा
	तथ्याङ्क सङ्कलनलाई व्यवस्थित गर्ने	• Suicide and Self-harm registry सुरुवात गर्ने।		
	सचेतना अभिवृद्धि गर्ने	• विश्व आत्महत्या रोकथाम दिवस १० सेप्टेम्बर तथा अन्य अवसरमा "आत्महत्या समस्या हो, समाधान होइन" भन्नेबारेमा नागरिक सचेतनाका कार्यक्रमहरू गर्ने ।		
	विषादी नियन्त्रण गर्ने	• प्रतिबन्धित विषादीको उपलब्धतामा निगरानी, नियमन र नियन्त्रण तथा समुदायमा उपलब्ध विषादीको समुचित		

		प्रयोगमा समन्वय गर्ने।		
	पत्रकारसँग अन्तर्क्रिया गर्ने	• आत्महत्या रोकथाम, नागरिक सचेतना तथा जिम्मेवार समाचार सम्प्रेषणका बारेमा सम्बन्धीत निर्देशिकामा आधारित रही पत्रकारसँग अन्तर्क्रिया गर्ने ।		
	नेपाल प्रहरीसँग समन्वय गर्ने	• नेपाल प्रहरीको आत्महत्या न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्ययोजना कार्यान्वयनमा सहकार्य गर्ने।		
	जोखिम पूर्ण क्षेत्र पहिचान तथा व्यवस्थापन	• आत्महत्या हुने जोखिमपूर्ण क्षेत्रहरू जस्तै सडक, पूल, पोखरी, नदी पहिचान गरी सुरक्षा प्रवन्ध मिलाउने ।		
	सरोकारवाला समूह गठन	• आत्महानि, आत्महत्या प्रयास र आत्महत्याका घटनासँग सम्बन्धीत व्यक्ति तथा परिवारका सदस्यको समूह गठन गरी		

		पैरवी तथा समन्वय गर्ने ।		
	उद्धार, मनोसामाजिक सेवा, मनोपरामर्श तथा प्रेषण	• आत्महानि, आत्महत्या प्रयास र आत्महत्याका घटनासँग सम्बन्धीत व्यक्ति तथा परिवारका सदस्यलाई आवश्यक उद्धार, मनोसामाजिक सेवा, तत्काल आवासीय सुविधा, मनोपरामर्श तथा प्रेषण सेवा उपलब्ध गराउने ।		
	अभिलेख तथा प्रतिवेदन	• आत्महानि, आत्महत्या प्रयास र आत्महत्याका घटनाको एकीकृत स्वास्थ्य सूचना व्यवस्थापन प्रणाली अनुसार अभिलेख तथा प्रतिवेदन गर्ने। • Suicide and Self-harm registry सबै जिल्लामा क्रमशः लागु गर्ने ।		

१.५.३ मदिरा तथा लागुऔषध नियन्त्रण, रोकथाम तथा न्युनीकरणका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।				
मदिरा तथा लागु औषध नियन्त्रण, रोकथाम तथा न्युनी करण	सचेतना मूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	• समुदाय, स्वास्थ्य संस्था र विद्यालयमा मदिरा तथा लागु औषधको उत्पादन, बिक्री वितरण साथै त्यसको प्रयोगले पार्ने आर्थिक, सामाजिक, स्वास्थ्य तथा कानूनी समस्याका बारेमा सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	स्थानीय तह	सम्बन्धीत स्वास्थ्य संस्था तथा विद्यालय
	रोकथाम, नियन्त्रण तथा पुनर्स्थापनामा समन्वय, सहकार्य र साझेदारी	• लागुऔषध रोकथाम तथा नियन्त्रण राष्ट्रिय गुरुयोजना (२०७९-२०८४), • साझेदारीमा लागुऔषध प्रयोगकर्ता हरूको उपचार तथा पुनःस्थापना केन्द्र सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५, • लागु औषध नियन्त्रण र रोकथाम सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन सम्बन्धमा स्थानीय तहलाई मार्गदर्शन, २०७६ अनुसार समन्वय, सहकार्य र		

		साझेदारी गर्ने ।		
	अभिलेखीकरण र प्रतिवेदन तथा तथ्याकं विश्लेषण	• मदिरा तथा लागु औषध प्रयोगको उपचार तथा प्रेषणको व्यवस्था, नियमित अभिलेखीकरण, प्रतिवेदन तथा तथ्याकं विश्लेषण गर्ने।		
१.५.४ इन्टरनेट तथा अनलाईन सामग्रीको समस्याजन्य प्रयोगको नियन्त्रण, रोकथाम तथा न्युनीकरणका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।				
शिक्षा तथा सचेतना कार्यक्रम	इन्टरनेट तथा अनलाईन सामग्री प्रयोग सम्बन्धी	• लक्षित वर्गका कार्यक्रममा इन्टरनेट तथा अनलाईन सुरक्षा लगायत समयसापेक्ष, अद्यावधिक र सान्दर्भिक विषयमा एकीकृत कार्यक्रम तर्जुमा, परिमार्जन र सञ्चालन गर्ने। • अनलाईन बाल सुरक्षा कार्यविधि, २०७८ अनुसार कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।	स्वास्थ्य निर्देशनालय	प्रहरी कार्यालय / स्वास्थ्य कार्यालय / स्वास्थ्य शाखा

१.५.५ सञ्चालित कार्यक्रमको प्रभावकारिता परीक्षणका लागि आवधिक अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्ने ।				
आवधिक अध्ययन अनुशन्धान	सञ्चालित कार्यक्रमको प्रभावकारिता परीक्षणका लागि आवधिक अध्ययन अनुसन्धान गर्ने	• सरकारी, निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट सञ्चालित संस्थागत तथा सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सहयोग कार्यक्रमको प्रभावकारिता परीक्षणका लागि आवधिक अध्ययन अनुसन्धान गर्ने ।	स्वास्थ्य मन्त्रालय	सम्बन्धीत निजी तथा गैर सरकारी संस्था
	तथ्यमा आधारित कार्यक्रम तथा सेवा प्रवाह	• अध्ययन अनुसन्धान बाट प्राप्त नतिजा तथा सिफारिसका आधारमा कार्यक्रम सञ्चालनमा समन्वय र सहकार्य गर्ने ।		

७. अनुगमन, मूल्याङ्कन र सूचकहरू

७.१ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सहयोग सम्बन्धी कार्यक्रम अन्तर्गत स्वास्थ्य प्रवर्धन, समस्या न्युनीकरण, रोकथाम, समयमा पहिचान, उपचार, प्रेषण तथा पुनर्स्थापनाका कार्यहरू बहुपक्षीय साझेदारी, समन्वय र सहकार्यमा सञ्चालन गर्नु पर्नेछ। प्रदेश अन्तर्गत सञ्चालित कार्यक्रमहरूको संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका निकायहरूबाट नियमित अनुगमन, सुपरिवेक्षण, अनुशिक्षण, मूल्याङ्कन तथा पृष्ठपोषण गर्नु पर्ने छ । यसका लागि स्थापित प्रकृया, पद्धति, मापदण्ड तथा निर्देशिकाहरूको अनुशरण गरिने छ ।

१. स्वास्थ्य सुचना व्यवस्थापन प्रणालीमा प्राप्त प्रतिवेदनहरू,
२. स्थलगत अध्ययन, अनुगमन, अभिलेख तथा प्रतिवेदन अवलोकन,
३. अनलाइन सुपरिवेक्षण तथा मेन्टोरिङ्ग,
४. आवधिक अध्ययन तथा अनुसन्धानका प्रतिवेदनहरू।

अनुगमन तथा मूल्याङ्कनबाट प्राप्त प्रतिवेदनलाई कार्यक्रमको प्रभावकारिता तथा व्यावस्थापकीय चुस्तताका निम्ति समन्वय तथा सहकार्यमा कार्यान्वयन गरिने छ ।

७.२ सूचकहरू

एकीकृत स्वास्थ्य सूचना व्यवस्थापन प्रणालीमा समावेश गरिएका सेवासम्बन्धीविवरणहरू, कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि यस कार्ययोजनामा उल्लिखित सूचकहरू तथा मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धानबाट प्राप्त हुने नतिजाहरू यस रणनीति कार्यान्वयनका सूचकको रूपमा रहने छन् ।

७.३ श्रोत परिचालन:

लुम्बिनी प्रदेश मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक रणनीतिक कार्ययोजना कारण नीतिक तथा कार्यनीतिको कार्यान्वयनका लागि सञ्चालन गरिने कार्यक्रमहरू देहायका श्रोतहरूको समन्वयात्मक एंव साझेदारी मूलक परिचालन गरिने छः

१. संघीय सरकारबाट प्राप्त कार्यक्रम अनुदान
२. प्रदेश सरकार
३. स्थानीय तह
४. गैर सरकारी संस्था एंव विभिन्न स्वास्थ्य विकास साझेदार संस्था
५. निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित अस्पताल तथा स्वास्थ्य संस्था

८. नतिजा मापन ढाँचा

यस कार्य योजनामा उल्लेखित कार्यक्रम कार्यान्वयनका क्रियाकलापहरू सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रको साझेदारी, सहकार्य तथा समन्वयमा सञ्चालन हुनेछन् । यसरी सञ्चालित कार्यक्रमहरूबाट प्राप्त परिणामलाई तल उल्लेखित नतिजामापन ढाँचा अनुसार आवधिक रूपमा मापन गरिने छ ।

नं.१ : गुणस्तरीय मानसिक स्वास्थ्य सेवामा समता मूलक, समान र सहज पहुँच हुनेछ ।									
सङ्केत	सूचक	आधार वर्ष ८१/८२	लक्ष्य					तथ्याङ्क श्रोत	कैफियत
			८१/८२	८२/८३	८३/८४	८४/८५	८५/८६		
नं.१.१	सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम सञ्चालन भएका स्थानीय तहको सङ्ख्या	५२	६५	७५	८५	९०	१०९	प्रदेशका सम्बन्धीत मन्त्रालय	SaMi/CMC/ MoH
नं.१.२	स्थानीय पाठ्यक्रममा मानसिक स्वास्थ्य र स्वस्थ जीवनशैलीका विषयवस्तु समेट्ने स्थानीय तहको सङ्ख्या	०							
	सामुदायिक नर्स/रोमिङ्गनर्स कार्यक्रम सञ्चालन रहेका स्थानीय तहको सङ्ख्या	१३							
	विद्यालयनर्स/स्वास्थाकर्मी कार्यक्रम सञ्चालन रहेका स्थानीय तहको सङ्ख्या								
नं.१.३	मानसिक स्वास्थ्य र आत्महत्या विषयमा अभिमुखीकरण गरिएका पत्रकार सङ्ख्या	०	४०	६०	८०	१००	१२०		
नं.१.४	विद्यालय मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम सञ्चालन भएका विद्यालय सङ्ख्या	८४	१००	१५०	२००	२५०	३५०		स्वस्थ्य निर्देशनालय
नं.१.५	विद्यालयमा अध्यापन गराइने स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा अध्यापनमा एक रूपता कायम राख्ने स्थानीय तहको सङ्ख्या	०	१०	२०	४०	५०	७०		सबै स्थानीय तहमा कार्यशाला

									गरीनु पर्ने
नं.१.६	स्थानीय तहमा आकस्मिक मानसिक स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउने अस्पताल सङ्ख्या	०	०	१	१	२	३		STP for EHS
नं.१.७	विशेषज्ञ मानसिक स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउने अस्पताल सङ्ख्या	८	१०	१२	१५	१७	१८		
नं.१.८	अन्तरङ्ग सहितको विशेषज्ञ मानसिक स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउने अस्पताल तथा स्वाथ्य विज्ञान प्रतिष्ठान सङ्ख्या	४	५	६	७	८	१०		
नं.१.९	विशेषज्ञ सेवाका लागि अस्पताल र स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानसँग सम्झौता भई वर्षभरमा फिल्डमा खटिएको पटक	०	१	२	३	४	५		
नं.१.१०	विशेषज्ञ सेवाका लागि अस्पताल र स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानसँग सम्झौता भई (दूरमानसिक स्वास्थ्य सेवा) टेलिमानसिक कार्यक्रम सञ्चालन भएका अस्पताल सङ्ख्या	०	१	२	३	४	५		
नं.१.११	बालबालिका तथा किशोर किशोरी मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेका स्थानीय तहको सङ्ख्या	०	५	१०	१५	२०	५०		
नं.१.१२	सुरक्षित आप्रवासन कार्यक्रम लागु भएका स्थानीय तहको सङ्ख्या	४८	६०	७०	८०	९०	१००		
नं.१.१३	विद्यालयमा स्वास्थ्यकर्मी कार्यरत विद्यालय सङ्ख्या	८४	१००	१५०	२००	३००	४००		

नं.१.१४	परम्परागत उपचार सेवा प्रदायक सम्बन्धी मापदण्ड लागु भएका स्थानीय तहको सङ्ख्या	०	१०	२०	३०	४०	५०		
नं.१.१५	Community roaming nurse	२६	३०	४०	५०	६०	७०		(कार्यविधि)
नं.२ : **मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक समस्या भएका व्यक्तिको आधारभूत मानव अधिकारको संरक्षण भएको हुनेछ ।**									
सङ्केत	सूचक	**आधार वर्ष** ८१/८२	लक्ष्य					तथ्याङ्क श्रोत	कैफियत
			८१/८२	८२/८३	८३/८४	८४/८५	८५/८६		
नं.२.१	स्थानीय तहमा मानसिक स्वास्थ्य प्रवर्धन तथा अपाङ्गता व्यवस्थापन समिति गठन भएका सङ्ख्या स्थानीय तहको सङ्ख्या	०	५	१०	१५	२०	५०		
नं.२.२	मनोसामाजिक, बौद्धिक तथा अटिजम सम्बन्धी अपाङ्गता भएका व्यक्तिको नियमित पहिचान तथा सूचीकरण गर्ने स्थानीय तहको सङ्ख्या	०	१०	२०	५०	८०	१०९		
नं.२.३	"खुलामन" मापदण्ड पूरा भएका स्वास्थ्य संस्थाको सङ्ख्या	०	१०	२०	३०	४०	५०		
नं.२.४	स्वहेरचाह समूह गठन भएका स्थानीय तहको सङ्ख्या	५	१०	२०	३०	४०	५०		
नं.२.५	मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी छुट्टै बजेट व्यवस्था गर्ने स्थानीय तहको सङ्ख्या	४	१०	२०	३०	४०	५०		
नं.२.६	निःशुल्क सूचीमा भएका मानसिक स्वास्थ्य	०	१०	२०	३०	४०	५०		

	सेवाका औषधी निरन्तर उपलब्ध हुने स्वास्थ्य संस्था सङ्ख्या								
नं.२.७	मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सुस्वास्थ्य रणनीति लागु गर्ने स्थानीय तहको सङ्ख्या	१	५	१०	२०	३०	५०		
नं.२.८	नसर्ने रोग रोकथाम तथा नियन्त्रण समन्वय समिति गठन भई क्रियाशील रहेका स्थानीय तहको सङ्ख्या	०	१०	२०	३०	४०	५०		
नं.३ :	**विपद्को अवस्थामा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवालाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन भएको हुनेछ ।**								
सङ्केत	सूचक	आधार वर्ष ८१/८२	लक्ष्य					तथ्याङ्क श्रोत	कैफियत
			८१/८२	८२/८३	८३/८४	८४/८५	८५/८६		
नं.३.१	स्थानीय तहको विपद्व्यवस्थापन रणनीतिमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवा समावेश गर्ने सङ्ख्या	०	१०	२०	३०	४०	५०		
नं.३.२	स्थानीयतहको Rapid Response Teamमा मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी जनशक्ति समावेश गर्ने सङ्ख्या	०	१०	२०	३०	४०	५०		

नं.४ : **मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाहमा सरकारी, निजी र गैरसरकारी क्षेत्रबीच प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य भएको हुनेछ ।**									
सङ्केत	सूचक	आधारवर्ष ८१/८२	लक्ष्य					तथ्याङ्क श्रोत	कैफियत
			८१/८२	८२/८३	८३/८४	८४/८५	८५/८६		
नं.४.१	विशेषज्ञ सेवाका लागि अस्पताल र स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानसँग सम्झौता भई वर्षभरमा विशेषज्ञ फिल्डमा खटिएको पटक	०	५	१०	१५	२०	३०		
नं.४.२	विशेषज्ञ सेवाका लागि अस्पताल र स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानसँग सम्झौता भई टेलिमानसिक कार्यक्रम सञ्चालन भएका अस्पताल सङ्ख्या	०	५	१०	१५	२०	३०		
नं.४.३	मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धमा प्रादेशिक उच्चस्तरीय तथा समन्वय समेत बहुपक्षीय बैठक पटक	०	२	२	२	२	२		
नं.४.४	मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धमा योजना तर्जुमा तथा समीक्षा बहुपक्षीय बैठक गर्ने स्थानीय तहको सङ्ख्या	०	१०	२०	३०	४०	५०		

नं.५ : **मानसिक स्वास्थ्य सेवाको अभिलेख, प्रतिवेदन, तथ्याङ्क सङ्कलन, अनुगमन, मूल्याङ्कनलाई तथ्यपरक, अद्यावधिक र परिणाममुखी बनाइने छ ।**									
सङ्केत	सूचक	आधार वर्ष ८१/८२	लक्ष्य					तथ्याङ्क श्रोत	कैफियत
			८१/८२	८२/८३	८३/८४	८४/८५	८५/८६		
नं.५.१	मानसिक स्वास्थ्य सेवाको नियमित अभिलेख	०	१०	२०	५०	८०	१०९	सम्बन्धीत	

	राखी प्रतिवेदन गर्ने स्थानीय तहको सङ्ख्या							मन्त्रालय/ स्वास्थ्य कार्यालय /स्वास्थ्य शाखा	
नं.५.२	आत्महत्या रोकथाम तथा न्यूनीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने स्थानीय तहको सङ्ख्या	४	१०	२०	५०	८०	१०९		
नं.५.३	मदिरा तथा लागुऔषध नियन्त्रण, रोकथाम तथा न्यूनीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने स्थानीय तहको सङ्ख्या	०	१०	२०	५०	८०	१०९		
नं.५.४	इन्टरनेट तथा अनलाईन सामग्रीको समस्याजन्य प्रयोगको नियन्त्रण, रोकथाम तथा न्यूनीकरणका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने स्थानीय तहको सङ्ख्या	०	१०	२०	५०	८०	१०९		
नं.५.५	सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्यसँग सम्बन्धीत अध्ययन गर्ने स्थानीय तहको सङ्ख्या	०	५	१०	१५	२०	३०		

अनुसुची-१: लागत अनुमान तथा श्रोत व्यवस्थापन ढांचा

रणनीति १: गुणस्तरीय मानसिक स्वास्थ्य सेवामा समता मूलक, समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।										
१.१.१	मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक परामर्श सेवाका लागिआवश्यक संयन्त्र तयार गर्दै श्रोत साधनको व्यवस्था गर्न लगानी वृद्धि गर्ने।									
क्र.सं.	कार्य	क्रियाकलापहरू	जिम्मेवारी / तह	जिम्मेवारी / तह	निकाय	एकाई	एकाई लागत	सङ्ख्या	अनुमानित जम्मा लागत	कैफियत
	मानसिक स्वास्थ्य प्रवर्धन तथा समस्या रोकथाम सम्बन्धी ।									
	प्रदेश, जिल्ला तथा स्थानीय तह स्तरीय समन्वय समिति गठन गरी क्रियाशील बनाउने	“जनस्वास्थ्य सेवा ऐन २०७५”तथा“ नसर्ने रोगको रोकथाम तथा नियन्त्रणका लागि बहुपक्षीय कार्ययोजना २०२१-२०२५” अनुसारका संयन्त्र गठन गरी कियाशील बनाउने	प्रदेश	प्रदेश, तथा स्थानीय तह	Health service	Persons	1,500	150	225000	प्रदेश, जिल्ला तथा स्थानीय तह स्तरीय समन्वय समिति गठन गरी गर्ने
		रणनीतिक कार्ययोजना बारे सरोकारवाला निकायसँग अभिमुखीकरण कार्यक्रम	स्वास्थ्य विकास साझेदार संस्था (HDP)				1,500	150	225000	अन्य कार्यक्रमसँग समन्वय गरी सञ्चालन गर्ने

	मानसिक स्वास्थ्य प्रवर्धन तथा समस्या रोकथाम गर्ने	"मेरो स्वास्थ्य, मेरो जिम्मेवारी"का मूलभूत मान्यताको पैरवी गर्ने र अनुसरंणमा सहकार्य गर्ने। स्वस्थ जीवनशैली, योग र ध्यानका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।	Health Development Partners (HDP)	स्थानीय तह /HDP			480	500	240,000.00	
			Local Level		Health service	Number	320	500	160,000.00	स्थानीय तह
	स्थानीय तहमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवाको नीतिगत सुनिश्चितता गर्ने	"स्थानीय तहका लागि सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम सञ्चालन मार्गदर्शन"अनुसारका कार्यक्षेत्र पहिचान गरी मानसिक स्वास्थ्य प्रवर्धनका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न स्थानीय तहसँग समन्वय गर्ने।	Local Level	स्थानीय तह	Health service	Time	0		0	स्थानीय तह
	आधारभूत मानसिक स्वास्थ्य सेवा									
	स्वास्थ्य सेवा व्यवस्थापक	Standard Treatment Protocol (STP) for Basic	Local Level	Local Level	Health service	Number	1,500	500	750000	स्वास्थ्य सेवामा आधारभूत मानसिक

	तथा सामुदायमा कार्यरत स्वास्थ्यकर्मीको क्षमता विकास गर्ने	Health Services (EHS) 2078 अनुसार आधारभूत मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई एकीकृत गर्ने।								स्वास्थ्य सेवालाई एकीकृत गर्ने ।
		"राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम २०७९" अनुसार क्षमता विकास तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	Provincial	Province/HDP (Module 1,2, 3 and 6)	Health service	Number	6,300	250	1575000	स्वास्थ्य विकास साझेदार संस्थासँगको समन्वय र साझेदारीमा स्वास्थ्य तालिम केन्द्र मार्फतसञ्चालन गर्ने।
			HDP			Number	14,700	250	3675000	स्वास्थ्य विकास साझेदार संस्थासँगको समन्वयर साझेदारीमा स्वास्थ्य तालिम केन्द्र मार्फतसञ्चालन गर्ने।
			HDP	District (Module 5)	Health service	Number	7,500	20	150000	"
			Provincial			Number	7,500	20	150000	"

			Local Level	Local/HDP (Module 4)	Health service	Number	1,400	500	700000	स्थानीय तह
			HDP	Local/HDP (Module 4)	Health service	Number	600	500	300000	"
	आधारभूत मानसिक स्वास्थ्य सेवा विकास तथा सवलीकरण गर्ने	आवश्यक विशेषज्ञ तथा विज्ञ परिचालन, नियमित सुपरिवेक्षण, मेन्टरिङ्गका लागि प्रदेशमा रहेका विशेषज्ञ सेवा उपलब्ध अस्पताल, स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान तथा मेडिकल कलेजसँग सहकार्य र समन्वय गर्ने।	Provincial	Province/ HDP	Health service	Number	9,000	75	675000	स्वास्थ्य विकास साझेदर संस्थासँगको समन्वय र साझेदारीमा स्वास्थ्य निर्देशानालय मार्फत्सञ्चालन गर्ने।
			HDP				9,000	75	675000	"
		टेलिमानसिक स्वास्थ्य सेवाको अवधारणालाई विकास, विस्तार तथा व्यवस्थापन गर्ने ।	Provincial	Province	Health service	Number	405,000	1	405000	"

	निःशुल्क सूचीका औषधि व्यवस्था गर्ने	औषधि अविछिन्न उपलब्धताको सुनिश्चित गर्न पूर्वानुमान, खरिद तथा वितरणलाई व्यवस्थित गरी कार्यान्वयन गर्ने ।	Provincial	Province	Health service	Time	52,500	5	262500	PHLMC
	आकस्मिक मानसिक स्वास्थ्य सेवा									
	अस्पतालको आकस्मिक विभागमा कार्यरत चिकित्सक तथा स्वास्थ्यकर्मीको अभिमुखीकरण	Standard Treatment Protocol (STP) for Emergency Health Services (EHS) 2078 अनुसार मानसिक स्वास्थ्य आकस्मिक सेवा अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।	Provincial	Province	Health service				0	उपलब्ध कार्यक्रम र जनशक्तिलाई परिचालन गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
विशेषज्ञ मानसिक स्वास्थ्य सेवा										
	२०० शैया माथिको क्षमताका अस्पतालले नियमित उपलब्ध गराउने	तत्कालका लागि कार्यक्रमका रूपमा सञ्चालन गरी दीर्घकालका लागि संस्थागत सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गर्ने।	Provincial	Province	Health service	Time			0	उपलब्ध कार्यक्रम र जनशक्तिलाई परिचालन गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने

	२०० भन्दा कम शैयामा सञ्चालित प्रादेशिक अस्पताल	आवधिक रूपमा मानसिक स्वास्थ्य विशेषज्ञ सेवा उपलब्ध गराउने।	Provincial	Province	Health service	(monthly one time visit of psychiatric doctor and dedicated Nurse available)			0	तालिम प्राप्त जनशक्तिलाई परिचालन गरी सेवा प्रवाह गर्ने
		टेलि मानसिक स्वास्थ्य सेवाको अवधारणालाई विकास, विस्तार तथा व्यवस्थापन गर्ने।	Province/HDP	Province/HDP	Health service				0	प्रदेश अस्पतालको मानसिक रोग विशेषज्ञलाई परिचालन गरी सेवा प्रवाह गर्ने
सेवाग्राहीलाई स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रममा आवद्ध गराउने										
	सेवाग्राहीलाई स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रममा आवद्ध गराउने	सेवाग्राहीलाई स्वास्थ्य बीमामा आवद्ध गर्ने तथा अस्पतालमा नियमित सोधभर्ना भुक्तानीको व्यवस्था गर्ने।	Provincial	Province /HDP	Health service	time	22,500	2.5	56250	प्रदेश, जिल्ला तथा स्थानीय तह स्तरीय समन्वय समिति गठन गरी गर्ने
			HDP				22,500	2.5	56250	

उपयुक्त प्रेषण प्रणाली विकास										
	दोहोरो र प्रभावकारी प्रेषण प्रणाली विकास गरी अनुसरण गर्ने	स्थानीय स्वास्थ्य संस्था देखि विशेषज्ञ मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने स्वास्थ्य संस्था र सेवा प्रदायक बीच दोहोरो प्रेषण प्रणाली विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने।	HDP	Provinc e /HDP	Health service	time	22,500	2.5	56250	
			Provinci al				22,500	2.5	56250	प्रदेश, जिल्ला तथा स्थानीय तह स्तरीय समन्वय गरी गर्ने
पुनर्स्थापना सेवा										
	अशक्त, असहाय तथा वेवारिसे सेवाग्राहीको पुर्नस्थापना	अशक्त, असहाय तथा वेवारिसे मानसिक स्वास्थ्य समस्या भएका व्यक्तिहरूको उपचार तथा पुनर्स्थापना सम्बन्धी कार्यविधि २०७६ अनुसार संस्थागत साझेदारीमा सेवा सञ्चालन गर्ने।	HDP	Provinc e / HDP	Health service	Lumpsu m	100,00 0	2.5	250000	प्रदेशमा तथा स्थानीय तहमा उपलब्ध पुर्नस्थापना सेवा प्रदायकसँग समन्वय गरी सेवा प्रदान गर्ने
			Provinci al				100,00 0	2.5	250000	

	दीर्घमानसिक स्वास्थ्य समस्या, बौद्धिक अपाङ्गता, अटिजम सम्बन्धी सेवा प्रवाह गर्ने	अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन,२०७४ तथा नियमावली, २०७७ अनुसार पहिचान, वर्गिकरण र सेवा प्रवाहमा समन्वय गर्ने ।	HDP	Province / HDP	Health service	Time	22,500	2.5	56250	सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तह स्तरीय समन्वय गरी गर्ने
			Provincial				22,500	2.5	56250	
	मदिरा तथा लागु औषधको लत भएका सेवाग्राही	Standard Treatment Protocol (STP) for Emergency Health Services (EHS) 2078 अनुसार तत्कालको व्यवस्थापन गरी प्रेषण गर्ने र सामाजिक पुर्नस्थापना लागि समन्वय गर्ने।	Federal	federal / provincial/Local			22,500	5	112500	
			Provincial				13,500	5	67500	
			Local Level		Health service	Number	13,500	5	67500	सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तह

१.१.२	**विद्यमान स्वास्थ्य सेवा प्रणालीमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवाका कार्यक्रमलाई एकीकृत गरी सञ्चालन गर्ने ।**									
	जनस्वास्थ्यका कार्यक्रममा एकीकृत मानसिक स्वास्थ्य सेवा	स्वास्थ्य संस्था, आयुर्वेद केन्द्र, औषधालय, आरोग्य केन्द्र तथा समुदायमा जनस्वास्थ्यका कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा मानसिक स्वास्थ्य प्रवर्धन, समस्याको रोकथाम र समयमा नै पहिचान तथा उपयुक्त प्रेषणका लागि स्वास्थ्यकर्मीको अभिमुखीकरण गर्ने	Local Level	Local	Health service				0	नियमित कार्यक्रममा अन्तर्गतबाट सञ्चालन गर्ने
१.१.३	**जीवनचक्रमा आधारित स्वास्थ्य सेवामा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवालाई सुदृढ बनाउने ।**									
	जीवनचक्रमा आधारित स्वास्थ्य सेवामा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवा	जीवनचक्रका चरणमा तथ्यमा आधारित आवश्यकता र प्राथमिकता अनुसार मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सहयोगका कार्यक्रम विकास, सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने			Health service	Set			0	नियमित कार्यक्रममा अन्तर्गतबाट सञ्चालन गर्ने

		सुनौला हजार दिन र जिम्मेवार अभिभावकत्व		Province/ HDP	Health service	Time			0	"
		बालमैत्री स्थानीय तह			Health service	Time			0	"
		किशोर किशोरी यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य			Health service	Time			0	"
		मदिरा तथा लागु औषध नियन्त्रण			Health service	Set			0	"
		कार्यस्थलमा मानसिक स्वास्थ्य			Health service	Set			0	"
		विदेशमा रहेका व्यक्तिको मानसिक स्वास्थ्य			Health service	Set			0	"
		विदेशमा रहेका व्यक्तिको परिवारको मानसिक स्वास्थ्य			Health service	Set			0	"
		स्वस्थ जीवन शैली, तनाव व्यस्थापन र उद्यमशिलताका लागि			Health service	Time			0	"

		मानसिक स्वास्थ्य								
		स्वस्थकर बुढ्यौलीका लागि मानसिक स्वास्थ्य			Health service	Time			0	"
		दीर्घ तथा असाध्य रोग लागेका व्यक्तिको मानसिक स्वास्थ्य			Health service				0	"
१.१.४	सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी प्रदेश र स्थानीय तहमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवा प्रदान गर्न आवश्यक जनशक्ति व्यवस्था गर्ने ।									
	अस्पतालको सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गर्ने	अस्पतालको सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गर्ने	Provincial	Province O&M Survey	Health service	Number	100,000	1	100000	सर्वेक्षणका क्रममा मानसिक स्वास्थ्य सेवा गर्ने जनशक्तिको पनि सर्वेक्षण गर्ने
	२००शैया माथिको क्षमताका अस्पतालमा बहिरङ्ग तथा	Team Based Mental Health Unit का लागि तपशिलमा उल्लिखित दरबन्दी सिर्जना तथा पदपूर्तिको पहल/पैरवी गर्ने			Health service	Number		0	0	अस्पतालको सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षणबाट क्रमश:व्यवस्थापन गर्दै जाने।

	अन्तरङ्ग मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने	कन्सल्टेन्ट साईक्याट्रिष्ट			Health service	Person			0	अस्पतालको सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षणबाट क्रमशः व्यवस्थापन गर्दै जाने
		क्लिनिकल साईकोलोजिष्ट			Health service	Person			0	"
		साइक्याट्रिक नर्स			Health service	Person			0	"
		योग शिक्षक			Health service	Person			0	"
		अकुपेशनल थेरापिष्ट			Health service	Person			0	"
		मनोसामाजिक परामर्शकर्ता			Health service	Person			0	स्थानीय तहमा स्वास्थ्य विकास साझेदार संस्थासँगको साझेदारीमा मनोपरामर्श सेवा उपलब्ध गराउने र क्रमशःस्वास्थ्य सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्भेक्षण्का माध्यमबाट

										समेट्दै लैजाने।
		मनोसामाजिक कार्यकर्ता			Health service	Person			0	"
	२०० शैया भन्दा कम क्षमताका अस्पतालमा बहिरङ्ग र तत्कालको अन्तरङ्ग सेवा	कन्सल्टेन्ट साईक्याट्रिष्ट, साइक्याट्रिक नर्स, योग शिक्षक			Health service	Person			0	उपलब्ध कार्यक्रम र जनशक्तिलाई परिचालन गरी सेवा सञ्चालन गर्ने
		स्थानीय तहमा सञ्चालित अस्पताल	Local Level	Local	Health service		567,957	10	5679570	स्थानीय तह
	समुदायमा मानसिक तथा मनोसामाजिक सहयोग	· मनोसामाजिक कार्यकर्ता	Province, Local Level & HDP	Province/Local/ HDP	Health service	Person	135447	300	9,88,76,000	स्थानीय तहमा स्वास्थ्य विकास साझेदार संस्था सँगको साझेदारीमा मनो परामर्श सहयोग, सचेतना मूलक क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने
	नसर्ने रोग तथा मानसिक स्वास्थ्य शाखा स्थापना	उपलब्ध जनशक्तिबाट टिम (शाखा)निर्माण	Provincial	Provincial	Health service				0	उपलब्ध कार्यक्रम र जनशक्तिलाई परिचालन गरी सेवा सञ्चालन गर्ने

	जिल्लास्थित स्वास्थ्य कार्यालय				Health service				0	"
	नसर्ने रोग तथा मानसिक स्वास्थ्य इकाई स्थापना	उपलब्ध जनशक्तिबाट टीम (शाखा)निर्माण	Provincial	Provincial	Health service	Number			0	विद्यालय नर्स कार्यक्रमसँग एकीकृत गर्दै लैजाने
	विद्यालय नर्स कार्यक्रमको समन्वय	विद्यालय नर्स अधिकृत								विद्यालय नर्स कार्यक्रमसँग एकीकृत गर्दै लैजाने
	नसर्ने रोग तथा मानसिक स्वास्थ्य हेर्ने सम्पर्क व्यक्ति	जिल्लामा नसर्ने रोग तथा मानसिक स्वास्थ्य हेर्ने व्यक्ति तोक्ने	Provincial	Provincial	Health service				0	मानसिक स्वास्थ्य सम्पर्क व्यक्ति तोकी परिचालन गर्ने।
	माध्यामिक विद्यालय				Health service	Number of Screening camps			0	विद्यालय नर्स कार्यक्रमसँग एकीकृत गर्दै लैजाने।

	विद्यालय नर्स वा स्वास्थ्यकर्मी	लुम्बिनी प्रदेशको दीर्घकालीन रणनीतिक योजना (आ.व. २०७९/८० देखि २०८८/८९ सम्म) को कार्यनीति ११	Provincial	Provincial	Health service	Number	0	1	0	दीर्घकालीन रणनीतिक योजनाको कार्यनीतिमा उपलब्ध भए बमोजिम सञ्चालन तथा परिचालन गर्ने।
१.१.५	**विद्यालय मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।**									
	विद्यालय मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम				Health service	Time	0		0	विद्यालय मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम भए अनुरूप सञ्चालन गर्ने।
	विद्यालयमा मानसिक स्वास्थ्य, योग, ध्यान, प्राणायामका सत्र सञ्चालन गर्ने	विद्यालय स्वास्थ्य कार्यक्रममा मानसिक स्वास्थ्य, आत्महत्या रोकथाम, मदिरा तथा लागुऔषध रोकथाम, स्वस्थ जीवनशैली, योग, ध्यान, प्राणायामका विषय समावेश	Local Level	Local	Health service	Time	0	0	0	आयुर्वेद चिकित्सालयद्वारा सञ्चालन गरिने कार्यक्रमसँग एकीकृत गर्दै उल्लिखित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने।

		गरी सञ्चालन गर्ने।								
	बालमैत्री कक्षा र हिंसा रहित शिक्षाका लागि पैरवी गर्ने	विद्यालयका प्राधानाध्यापक, व्यवस्थापन समिति, शिक्षक तथा अभिभावकलाई बालमैत्री कक्षा र हिंसा रहित शिक्षाका लागि अन्तर्क्रिया गर्ने।	Local Level	Local	Health service	Time	0	0	0	स्वास्थ्य विकास साझेदार संस्थाहरूसँगकोसाझेदारीमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
	विद्यालय नर्स वा स्वास्थ्यकर्मीसँग समन्वय गर्ने	विद्यालयमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवाका लागि नर्स वा स्वास्थ्यकर्मीसँग समन्वय गर्ने।			Health service		0		0	स्वास्थ्य विकास साझेदार संस्थाहरूसँगकोसाझेदारीमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
१.१.६	**स्वास्थ्य सेवालाई प्रभावकारी बनाउनका लागि मानसिक स्वास्थ्यसँग सम्बन्धीत दक्ष जनशक्ति आवश्यकताको प्रक्षेपण, उत्पादन, व्यवस्थापन तथा परिचालन गर्ने ।**									
	स्वास्थ्य सेवालाई प्रभावकारी बनाउनका		Provincial	Provincial	Health service	number	45000	1	45000	

	लागि मानसिक स्वास्थ्यसँग सम्बन्धीत दक्ष जनशक्ति आवश्यकताको प्रक्षेपण, उत्पादन, व्यवस्थापन तथा परिचालन गर्ने।									
	दक्ष जनशक्ति आवश्यकताको प्रक्षेपण, उत्पादन, व्यवस्थापन तथा परिचालन	समन्वय बैठकको आयोजना गर्ने			Health service	number			0	
	जनशक्तिको प्रक्षेपण गर्ने, उपलब्ध	प्रचलित ऐन, नियम, नीति तथा रणनीतिले सुनिश्चित गरेका गुणस्तरीय मानसिक	Provincial	Provincial	Health service	Number	22500	3	67500	

	जनशक्तिको सङ्ख्या अद्यावधिक गर्ने, आवश्यकताको पहिचान गर्नेर सोही अनुरूप जनशक्ति विकास गर्दै परिचालन गर्ने।	स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवामा समान, सुलभ र सर्वव्यापी पहुँचका लागि तथ्यपरक जनशक्ति संरचना खाका निर्माण गरी आवश्यक समन्वय, सहकार्य तथा पैरवी गर्ने ।								
	मेडिकल कलेज, स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान, चिकित्सा शिक्षा आयोग, सङ्घीय स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने	छात्रवृति करार सेवामा उपलब्ध हुने जनशक्ति माग र परिचालनको तथ्यपरक खाका तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने ।	Provinci al	Provinci al	Health service	Set	22500	3	67500	स्वास्थ्य मन्त्रालय, निर्देशनालयद्वाराअन्य कार्यक्रममा आवश्यक समन्वय गर्ने।

१.१.७	स्थानीय पाठ्यक्रममा योग, मानसिक स्वास्थ्य, तनाव व्यवस्थापन, जीवनशैलीका विषयवस्तुहरू समावेश गर्न समन्वय तथा पैरवी गर्ने ।									
	पाठ्यक्रममा योग, मानसिक स्वास्थ्य, तनाव व्यवस्थापन, जीवनशैलीका विषयवस्तुहरू समावेश गर्न समन्वय तथा पैरवी गर्ने।				Health service	Time			0	स्थानीय तह
	विद्यालयमा मानसिकस्वास्थ्यप्रवर्धन				Health service	Time			0	
	विषयगत स्वास्थ्य शिक्षालाई व्यावहारिक बनाउने।	स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षाका विषयवस्तुलाई विद्यार्थी केन्द्रित र व्यावहारिक बनाउन विषय शिक्षक, प्रधानाध्यापक, विषय विज्ञ लगायतको उपस्थितिमा	Local Level	Local	Health service	Time	30000	5	150000	स्थानीय तह

		कार्यशाला सञ्चालन गर्ने।								
	स्थानीय पाठ्यक्रममा मानसिक स्वास्थ्य				Health service				0	स्थानीय तह
	स्थानीय तहले आधारभूत तहको पाठ्यक्रममा मानसिक स्वास्थ्य रस्वस्थ जीवनशैलीका विषय समावेश गर्ने	स्थानीय तहले तीन कक्षा माथिको आधारभूत तहको पाठ्यक्रम तर्जुमा गर्दा मानसिक स्वास्थ्य र स्वस्थ जीवन शैलीका विषय वस्तु समावेश गरी विषय तयार गर्ने।	Local Level	Local 50%	Health service	Time	11250	5	56250	स्थानीय तह
१.१.८	विद्यमान प्रविधिको समुचित र प्रभावकारी प्रयोग मार्फतमानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवा प्रवाह गर्ने ।									
	टेली मानसिक स्वास्थ्य सेवा				Health service				0	प्रदेश तथा स्थानीय तहले समन्वयत्मक

										तवरले सञ्चालन गर्ने।
	तालिम प्राप्त स्वास्थ्यकर्मी द्वारा प्रदान गरिएको मानसिक स्वास्थ्य सेवामा थप आवश्यकता देखिएमा मानसिक स्वास्थ्य विज्ञ वा विशेषज्ञको परामर्श उपलब्ध गराउने	मानसिक स्वास्थ्य विज्ञ वा विशेषज्ञको दरबन्दी भएको मेडिकल कलेज वा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान वा अस्पतालले तालिम प्राप्त स्वास्थ्यकर्मीलाई उपयुक्त उपचार बारेमा सिफारिस गर्न आवश्यक समन्वय तथा सहकार्य गर्ने।	Provincial	Provincial	Health service	Time	15000	5	75000	प्रदेश तथा स्थानीय तहले समन्वयत्मक तवरले सञ्चालन गर्ने।

	राष्ट्रिय आत्महत्या रोकथाम हेल्पलाईन ११६६सेवाको प्रचार-प्रसार, प्रवर्धन र प्रयोगमा व्यापकता ल्याउने	भाषा, संस्कृति, अपाङ्गमैत्री, समावेशी सूचनामूलक सामग्रीको उत्पादन तथा प्रसारणगर्ने।	Provincial/HDP	Province/HDP %	Health service	Time	175000	5	1750000	आत्महत्या रोकथाका लागि विकास साझेदार संस्थासँग साझेदारी गरी सञ्चालन गर्ने।
	अनलाईन सुपरभिजन र मेण्टोरिङ्ग				Health service				0	नियमित कार्यक्रममा अन्तर्गतबाट सञ्चालन गर्ने।
	कार्यक्रमको व्यवस्थापकीय र प्राविधिक क्षमता उच्च राख्ने	राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम २०७९अनुसार व्यवस्थापक र प्राविधिक जनशक्तिको सुपरभिजन र मेण्टोरिङ्ग गर्ने।	Provincial	Province/HDP	Health service	Time	0	15	0	नियमित कार्यक्रममा अन्तर्गतबाट सञ्चालन गर्ने

	व्यवहार परिवर्तनका लागि सञ्चार: स्वस्थ जीवन शैली अपनाउन प्रेरित गर्दै सेवाको उपभोग बढाउने	"मेरो स्वास्थ्य, मेरो जिम्मेवारी" बोधमा अभिप्रेरित गर्न मानसिक स्वास्थ्यको प्रवर्धन, रोगको रोकथाम, समयमा नै उपचार, पुनर्स्थानासँग सम्बन्धीत सूचनामूलक सामग्रीको उत्पादन तथा प्रसारण गर्ने।	Provincial	Province	Health service	Time	0	15	0	विद्यालय मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम र अन्य स्वास्थ्य कार्यक्रमसँग समन्वय गरी गर्ने मानसिकस्वास्थ्यकार्यक्रममा एकीकृत गर्दै कार्यान्वयन गर्ने।
१.१.९	**परम्परागत उपचार सेवा प्रदायकलाई सेवाग्राहीको सुरक्षित, गुणस्तरीय, तथ्यमा आधारित सुसूचित उपचारको हकका बारेमा अभिमुखीकरण गर्ने ।**									
	जनस्वास्थ्य सेवा ऐन, २०७५ को दफा २२को उपदफा (३)कार्यान्वयन मा सहजीकरण गर्ने।	स्थानीयतहलाई परम्परागत उपचार सेवा प्रदायक सम्बन्धी मापदण्ड तर्जुमा तथा कार्यान्वयनका लागि पैरवी तथा सहजीकरण गर्ने।	Local Level	Local	Health service		163500	3	490500	स्थानीय तह

	अन्तर्क्रिया तथा अभिमुखीकरण: परम्परागत उपचार सेवा प्रदायकसँग अन्तर्क्रिया तथा अभिमुखीकरण गर्ने।	परम्परागत उपचार सेवा प्रदायकलाई मानसिक स्वास्थ्य तथा समस्या, आत्महत्या रोकथाम लगायतका विषयमा अन्तर्क्रिया तथा मापदण्डका बारेमा अभिमुखीकरण गर्ने।	HDP	HDP 70%			1400	218		स्थानीय तह र स्वास्थ्य विकास साझेदार संस्थासँगको साझेदारीमा सञ्चालन गर्ने।
			Provincial	Provincial 30%	Health service		600	218	130800	
	हानि रहित परम्परागत उपचार पछि प्रेषण	मापदण्ड अनुसार हानि रहित परम्परागत उपचार पछि स्वास्थ्य सेवा प्रणालीमा समयमा नै प्रेषणलाई व्यवस्थित गर्ने।	Provincial	Provincial	Health service		2000	109	218000	
	उपचार तथा प्रेषण				Health service				0	नियमित कार्यक्रममा एकीकृत गर्दै क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने।
									155585870	

रणनीति २: मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक समस्या भएका व्यक्तिहरूको आधारभूत मानव अधिकारको संरक्षण गर्ने।										
१.२.१	मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक समस्या भएका व्यक्तिको आधारभूत मानव अधिकारको संरक्षण गरिनेछ ।									
क्र.सं.	कार्य	क्रियाकलापहरू	जिम्मेवारी / तह	जिम्मेवारी /तह	निकाय	एकाई	एकाई लागत	सङ्ख्या	अनुमानित जम्मा लागत	कैफियत
	मानसिक स्वास्थ्य सेवा पाउनु संवैधानिक हक र मानव अधिकारको विषय भएकोमा पैरवी गर्ने ।								0	
	राजनैतिक परामर्श तथा प्रतिवद्धता		प्रदेश तथा स्थानीय तहका जन प्रतिनिधिसँग अन्तर्क्रिया गर्ने।			No addition al budget		0	0	थप आर्थिक व्यभार नपर्ने गरी
	अपाङ्गता व्यवथापन समितिसँग अन्तर्क्रिया		जिल्ला तथा स्थानीय तहको अपाङ्गता व्यवथापन समितिसँग तथ्य र प्रमाणमा आधारित अन्तर्क्रिया गर्ने।	Provinc e	Hum an right	Number	1,500	500	750,000	स्थानीय तह

	सरोकारवाला व्यक्ति, संस्था र पत्रकारसँग अन्तर्क्रिया		गुणस्तरीय मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्राप्तिका बाधकतत्त्व पहिचान र व्यवस्थापन	HDP			200	10,000	2,000,000	प्रदेश, स्थानीय तह र स्वास्थ्य विकास साझेदारीमा सञ्चालन गर्ने।
				Local Level			150	10,000	1,500,000	
				Province	Human right		150	10,000	1,500,000	
१.२.२	**मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवालाई सम्मानजनक र सेवाग्राही मैत्री बनाउने।**									
	सेवाको पहुँच र उपभोग								0	
	स्वास्थ्य संस्थालाई "खुला मन" मापदण्ड अनुसार बनाउने।		राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम, २०७९ अनुसारका सूचकका लागि संस्थागत र जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने।	Province			**0**	0	0	उपलब्ध कार्यक्रम र जनशक्तिलाई परिचालन गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने

१.२.३	**मानसिक स्वास्थ्य र मनोसामाजिक समस्यासँग सम्बन्धीत अन्धविश्वास, हानिकारक गलत अभ्यास, भ्रम हटाउने ।**									
	नागरिक सचेतना							0	0	
	माहिला सामुदायिक स्वास्थ्य स्वयंसेविका, सामाजिक सङ्घसंस्था, विद्यालय, प्रहरी, आरोग्य केन्द्र, बडघर, सामुदायिक संस्था, अन्य सरकारी निकाय परिचालन गर्ने।		सामाजिक अन्धविश्वास, सांस्कृतिक हानिकारक गलत अभ्यासलाई हटाई "मेरो स्वास्थ्य, मेरो जिम्मेवारी" लाई आत्मसात गर्दै स्वस्थ जीवनशैलीका लागि नागरिक सचेतना अभिवृद्धि गर्ने।	Local Level			150,000	5	750,000	माहिला सामुदायिक स्वास्थ्य स्वयंसेविका, सामाजिक सङ्घसंस्था, विद्यालय, प्रहरी, आरोग्य केन्द्र, बडघर, सामुदायिक संस्था, अन्य सरकारी निकाय परिचालन गरी सञ्चालन गर्ने
				HDP			150,000	5	750,000	
				Province			200,000	5	1,000,000	
१.२.४	**अपाङ्गता भएका व्यक्तिको हक सम्बन्धी प्रचलित कानूनको व्यवस्था कार्यान्वयनमा समन्वय गर्ने ।**									
	पैरवी र समन्वय									
	मनोसामाजिक, बौद्धिक तथा अटिजम सम्बन्धी		अपाङ्गताको पहिचानलाई तथ्यपरक बनाउन सहकार्य गर्दै संवैधानिक र कानूनी	Local Level		Advocacy	5000	215	1,075,000	स्थानीय तह

	अपाङ्गता		हक सुनिश्चित गर्न पैरवी गर्ने।							
	सेवाग्राही सशक्तीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।						0	0	0	स्थानीय तह
	मानसिक स्वास्थ्य स्वावलम्वन समूह गठन गरी क्रियाशील बनाउने।		सेवाग्राहीको आत्मसम्मान बढाउँदै क्षमताको पुनर्प्राप्ति सँगै उत्पादनशील हुन प्रेरित गर्ने।	Local Level		Nominal budget for snacks and travel	1000	545	545,000	स्थानीय तह
१.२.५	**मानसिक स्वास्थ्य समस्याका कारण जटिल सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थाको सामना गरीरहेका व्यक्ति, परिवारका सदस्यलाई स्थानीय तहमा सूचीकृत गरी विभिन्न आयआर्जनका कार्यक्रमहरूमा संलग्न गर्ने ।**									
	जीविकोपार्जन र आयआर्जन								0	
	व्यावसायिक क्षमता विकास र आयआर्जन		सेवा ग्राहीको नियमित उपचारका अतिरिक्त व्यावसायिक क्षमता विकास र आयआर्जनमा प्राथमिकता कायम गर्दै सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।	Province			15000	215	3,225,000	
				Local Level			10000	215	2,150,000	स्थानीय तह तथा विकास साझेदार संस्था

१.२.६	**मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवाको दिगोपना सुनिश्चित गर्ने ।**									
	श्रोत, साधन र संरचना							0	0	
	नसर्ने रोगहरूको रोकथाम र नियन्त्रणका लागि बहुक्षेत्रीय कार्ययोजना (२०२१-२०२५) अनुसारका समिति गठन तथा क्रियाशीलता		प्रदेशतथा स्थानीय तहमा नसर्ने रोग रोकथाम तथा नियन्त्रण उच्चस्तरीय तथा समन्वय समिति गठन भई क्रियाशील रहने ।	Local Level		No additio nal Budget	0	0	0	नियमित कार्यक्रममा एकीकृत गर्दै क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने
	समुदाय देखि संस्थागत क्षमता विकास र श्रोत परिचालन		संवैधानिक, कानूनी, नीतिगत तथा रणनैतिक प्रतिवद्धता कार्यान्वयनका लागि क्षमता विकास र श्रोत परिचालन गर्ने ।			No additio nal Budget	0	0	0	नियमित कार्यक्रममा एकीकृत गर्दै क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने
									15,245,000	

रणनीति ३: विपद्को समयमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवालाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्ने।										
१.३.१	विद्यमान विपद्व्यवस्थापन रणनीति अनुसार मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवाको कार्यान्वयनका लागि पैरवी गर्ने।									
क्र.सं.	कार्य	क्रियाकलापहरू	जिम्मेवारी/तह	जिम्मेवारी/तह	निकाय	एकाई	एकाई लागत	सङ्ख्या	अनुमानित जम्मा लागत	कैफियत
	विपद्व्यवस्थापनमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सहयोग								-	
	विद्यमान विपद्व्यवस्थापन रणनीति कार्यान्वयनका लागि समन्वय र पैरवी गर्ने		विपद्व्यवस्थापनका हरेक चरणमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सहयोगका विषयवस्तु समावेश गरी सोही अनुसार कार्यान्वयन गर्ने।	Provincia l	Disast er Mgmt			0	-	प्रदेश सरकार, स्थानीय तहले कार्यरत विकास साझेदार संस्थासँग आवश्यक साझेदारी, सहकार्य र समन्वय गरी विपद्व्यवस्थापनमा आवश्यक प्राथमिक मनोवैज्ञानिक सहयोग लगायतका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने।

			प्रदेश तथा स्थानीय तहको Rapid Response Team मा उपलब्धताका आधारमा तालिम प्राप्त स्वास्थ्यकर्मी वा मनोसामाजिक कार्यकर्ता वा मनोसामाजिक परामर्शकर्ता वा मनोचिकित्सक समावेश गर्ने।	Provincial	Disaster Mgmt			0	-	
	सरोकारवालासँग समन्वय र सहकार्य				Disaster Mgmt			0	-	
	विपद्व्यवस्थापनमा सक्रिय रहने संस्था तथा सरोकारवाला निकायसँग समन्वय र सहकार्य		विपद्व्यवस्थापनमा सक्रिय रहने संस्था तथा सरोकारवाला निकायसँग मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सहयोगका विषयको महत्त्व, आवश्यकता र प्रभावकारिता विषयमा अभिमुखीकरण, समन्वय र सहकार्य गर्ने।	Provincial	Disaster Mgmt			0	-	
	समुदाय सचेतना				Disaster Mgmt			0	-	

	विपद्को अवस्थामा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सहयोग		विपद्को अवस्थामा लक्षित समूहमा पर्नसक्ने मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक समस्या र सहयोगको बारेमा समुदायमा सचेतना अभिवृद्धि गर्ने	HDP	Disaster Mgmt		30	65000	1,950,000	
				Local			20	65000	1,300,000	प्रदेश सरकार, स्थानीय तहले कार्यरत विकास साझेदार संस्थासँग आवश्यक साझेदारी, सहकार्य र समन्वय गरी विपद्व्यवस्थापनमा आवश्यक प्राथमिक मनोवैज्ञानिक सहयोग लगायतका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने।
१.३.२	विपद्को अवस्थामा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवाको कार्य योजना तयार गर्ने।									
	मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवाको कार्य योजना				Disaster Mgmt			0	0	
	समन्वय र सञ्चार		विपद्को तथ्यपरक जानकारी	HDP			600000	3	1,800,000	

			लिने र भ्रम, अफवाह र त्रास निवारण र हानिकारक दैनिकी तथा हिंसा रोकथामका लागि प्रभावकारी सञ्चार गर्ने।	Provincial	Disaster Mgmt		900000	3	2,700,000	प्रदेश सरकार, स्थानीय तहले कार्यरत विकास साझेदार संस्थासँग आवश्यक साझेदारी, सहकार्य र समन्वय गरी विपद्व्यवस्थापनमाआवश्यक सहयोग लगायतका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने।
	आवश्यकता मूल्याङ्कन		विगत देखि मानसिक स्वास्थ्य सेवा लिइरहेका सेवाग्राही र विपद्को कारण मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक समस्याको जोखिममा रहेका व्यक्तिको अवस्था मूल्याङ्कन तथा समुदायमा उपलब्ध श्रोत र सहयोग संयन्त्रको नक्साङ्कन गर्ने।	Local	Disaster Mgmt		90000	3	270,000	"
				Provincial			210000	3	630,000	"
	स्थानीय श्रोत पहिचान र परिचालन		स्थानीय श्रोत र सरकारी/गैरसरकारीसहयोग संयन्त्रको पहिचान, क्षमता विकास साथै परिचालन तथा आवश्यक समन्वय गर्ने।	Local	Disaster Mgmt		5000	5	25,000	स्थानीय तह

	अतिरिक्त श्रोत पहिचान र परिचालन		स्थानीय आवश्यकता र उपलब्ध सहयोगको नियमित मूल्याङ्कन गर्दै थप मद्दत जरुरी परेमा अतिरिक्त श्रोत पहिचान, परिचालनका लागि आवश्यक समन्वय गर्ने।	Local	Disast er Mgmt					स्थानीय तह
	समीक्षा र प्रेषण		समुदायमा उपलब्ध मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवाको प्रभावकारिताको समीक्षा गर्दै विशषज्ञ वा विज्ञको थप सेवा चाहिएमा टेली मानसिक सेवाका साथै अस्पतालमा भर्ना नै गर्नुपर्ने अवस्था देखिएमा समयमा नै प्रेषण गर्ने ।	Local	Disast er Mgmt		1000	1200	1,200,000	स्थानीय तह
१.३.३	**विपद्पश्चात्सुदृढ मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवाको दिगोपना सुनिश्चित गर्ने ।**									
	दिगो र सुदृढ सेवा				Disaster Mgmt					
	मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवालाई दिगो र सुदृढ बनाउने।		विपद्को समयमा उपलब्ध साधन, श्रोत र सहयोगलाई संस्थागत गरी		Disaster Mgmt	No additi onal Budg et				प्रदेश सरकार, स्थानीय तहले कार्यरत विकास साझेदार संस्थासंग आवश्यक साझेदारी, सहकार्य र समन्वय गरी विपद् व्यवस्थापनमा

			मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवालाई दिगो र सुदृढ बनाउने।							आवश्यक सहयोग लगायतका क्रियाकलापहरु सञ्चालन गर्ने।
									9875000	
रणनीति ४: मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाहमा सरकारी, निजी र गैरसरकारी क्षेत्रबीच प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य गर्ने।										
१.४.१	बहुपक्षीय सरोकारवाला निकाय बीच पारस्परिक सम्बन्ध स्थापित गरी मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक परामर्श सेवाको पहुँच र उपभोगमा वृद्धि गर्ने ।									
क्र.सं.	कार्य		क्रियाकलापहरू	जिम्मेवारी तह	निकाय	एकाई	एकाई लागत	सङ्ख्या	अनुमानित जम्मा लागत	कैफियत
	सरोकारवाला संस्थाको नक्साङ्कन									
	प्रदेश र स्थानीय तहमा क्रियाशील सरोकारवाला संस्थाको अद्यावधिक नक्साङ्कन गर्ने।		प्रदेश र स्थानीय तहमा क्रियाशील सरकारी तथा गैरसरकारी सरोकारवाला संस्थाको कार्य क्षेत्र र कार्यक्रमको अद्यावधिक नक्साङ्कन गर्ने।		Multisectoral	No additional Budget		5	0	

	समन्वय र साझेदारी							0	0	
	योजना तर्जुमा, श्रोत पहिचान, परिचालनमा समन्वय र साझेदारी गर्ने।		**राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम,२०७९ अनुसारका कार्यक्रम सञ्चालनका लागि दोहोरोपना नरहने तथा कुनै समुदाय वेवास्तामा नपर्ने गरी समन्वय र साझेदारी गर्ने ।**	Province level	Multisectoral	No additional Budget (Can be incorporated with Annual Review Meeting)		5	0	
	नियमित सुपरिवेक्षण, समीक्षा र पृष्ठपोषण गर्ने।							0	0	
	सञ्चालित कार्यक्रम, लागानी र प्रतिफलको नियमित सुपरिवेक्षण, समीक्षा र पृष्ठपोषण गर्ने ।		**राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम,२०७९ अनुसार सञ्चालित कार्यक्रमको नियमित सुपरिवेक्षण, समीक्षा र पृष्ठपोषण गर्ने।**		Multisectoral	No additional Budget (Can be incorporated with Annual Review Meeting)		0	0	
१.४.२	उपलब्ध साधन र श्रोत पहिचान र परिचालनमा समन्वय र साझेदारी गर्ने ।									
	विज्ञ र विशेषज्ञ सेवा							0	0	

	मेडिकल कलेज, स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान र अस्पतालले संस्थागत, क्षमता विकास, टेलिमानसिकस्वास्थ्य तथा स्याटालाइट सेवा प्रदान गर्ने		प्रदेशमा क्रियाशील र मानसिक स्वास्थ विज्ञ र विशेषज्ञ सेवा उपलब्ध मेडिकल कलेज, स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान र अस्पतालले संस्थागत, क्षमता विकास, टेलि मानसिक स्वास्थ्य तथा स्याटालाइट सेवा प्रदान गर्न समन्वय र साझेदारी गर्ने।	HDP	Multisectoral	1 time event representing District, Province and Federal level	800	1,000	800000	नीजी तथा साझेदार संस्थाहरुसंग समन्वय गरी प्रदेश सरकारले सञ्चालन गर्ने ।
				Province level			1200	1,000	1200000	नीजी तथा साझेदार संस्थाहरुसंग समन्वय गरी प्रदेश सरकारले सञ्चालन गर्ने ।
	सरकारी , निजी तथा गैरसरकारी लगानी साझेदारी गर्ने		क्षमता विकास, टेलि मानसिक स्वास्थ्य तथा स्याटालाइट सेवा	HDP	Multisectoral	1 time event representing District,	60000	1	60000	स्वास्थ्य विकास साझेदार संस्थासंग समन्वय गरी सञ्चालन गर्ने ।

			प्रदान गर्न मानसिक स्वास्थ्य विज्ञ र विशेषज्ञ परिचालनमा सरकारी, निजी तथा गैरसरकारी लगानी साझेदारी गर्ने।	Province level		Province and Federal level (MOU) for investment	60000	1	60000	"
१.४.३	**सञ्चालित कार्यक्रममा गुणस्तरियता, एकरूपता र समता कायम राख्ने**									
	संस्थागत र सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य सेवा							0	0	
	क्षमता विकास तालिम लगायतका संस्थागत र सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य सेवा राष्ट्रिय मापदण्ड, मोड्यूल तथा प्रोटोकल अनुसार गर्ने		प्रदेश तथा स्थानीय तहमा सरकारी, गैर सरकारी तथा निजी क्षेत्रले सञ्चालन गर्ने क्षमता विकास तालिम लगायतका उपचार तथा पुनर्स्थापनाका संस्थागत र सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य सेवा राष्ट्रिय मापदण्ड, मोड्यूल तथा प्रोटोकल अनुसार	HDP	60%		24000	5	120000	
				Local level	20%		8000	5	40000	
				Province level	20%		8000	5	40000	स्वास्थ्य विकास साझेदार संस्थासंग समन्वय गरी सञ्चालन गर्ने।

			गर्न आवश्यक समन्वय तथा सहकार्य गर्ने।							
	अभिलेख तथा प्रतिवेदन		सञ्चालित कार्यक्रमको अभिलेख तथा प्रतिवेदन सम्बन्धीत स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणालीमा समावेश तथा अद्यावधिक गर्ने।	Province level	Multisectoral		500000	1	500000	प्रदेश सरकारले विकास साझेदार संस्थासंगको सहयोगमा गर्ने।
१.४.४	**सञ्चालित कार्यक्रमको सुदृढीकरण र दिगोपनाका लागि समन्वय, सहकार्य र सहयोग गर्ने।**									
	सुदृढीकरण र दिगोपना									
	कार्यक्रमको सुदृढीकरण र दिगोपनाका लागि समन्वय, सहकार्य र सहयोग गर्ने		कार्यक्रमको सुदृढीकरण र दिगोपनाका लागि नियमित समीक्षा, योजना तर्जुमा, श्रोत पहिचान र परिचालनमा बहुपक्षीय समन्वय, सहकार्य र सहयोग गर्ने	HDP			60000	5	300000	
				Province level	Multisectoral		60000	5	300000	प्रदेश सरकारले विकास साझेदार संस्थासँगको सहयोगमा सञ्चालन गर्ने।

	वैदेशिक रोजगारीमा गएका व्यक्ति र परिवारका सदस्यहरूलाई मनोसामाजिक परामर्श सहयोग कार्यक्रम		मनोविद्, मनोसामाजिक परामर्शकर्ता, रिटर्नी भोलेन्टीयरको परिचालन गरी सचेतना मूलक क्रियाकलाप सञ्चालन, पहिचान र मनोसामाजिक परामर्श सहयोग प्रदान गर्ने।						12065000	श्रम तथा रोजगार मन्त्रालय, स्थानीय तह र सुरक्षित आप्रवासन (सामी) कार्यक्रमको साझेदारीमा सञ्चालन गरिनेछ ।
	अन्तर्राष्ट्रिय आप्रवासी कामदार दिवसको सन्दर्भमा अन्तर्क्रिया तथा सचेतना मूलक कार्यक्रम		अन्तर्राष्ट्रिय आप्रवासी कामदार दिवसको सन्दर्भमा अन्तर्क्रिया तथा सचेतनामूलक कार्यक्रम	Federal					500000	श्रम तथा रोजगार मन्त्रालय, सामी कार्यक्रमको साझेदारीमा सञ्चालन गरिनेछ ।
	प्रदेश स्तरमा रिटर्नी आप्रवासी सञ्जालको क्षमता विकास तालिम		प्रदेश स्तरमा रिटर्नी आप्रवासी सञ्जालको क्षमता विकास तालिम	Federal					3615000	श्रम तथा रोजगार मन्त्रालय, सामी कार्यक्रमको साझेदारीमा सञ्चालन गरिनेछ।
	सुरक्षित वैदेशिक रोजगारी सम्बन्धी		सुरक्षित वैदेशिक रोजगारी सम्बन्धी	Province level/Fed	Province 20%, labour		**60000/ 240000**	5	1500000	श्रम तथा रोजगार मन्त्रालय, प्रदेश

	सेवा प्रवाह सम्बन्धमा अन्तर प्रदेश सिकाइ तथा अनुभव आदान प्रदान कार्यक्रम		सेवाप्रवाह सम्बन्धमा अन्तरप्रदेश सिकाइ तथा अनुभव आदान प्रदान कार्यक्रम	eral	80%					सरकारको साझेदारीमा सञ्चालन गरिनेछ।
	सुरक्षित वैदेशिक रोजगारी सम्बन्धी सेवा प्रभावकारी बनाउन सम्बन्धीत कार्यालय, विभाग रमन्त्रालयबीच समन्वय बैठक सञ्चालन खर्च		सुरक्षित वैदेशिक रोजगारी सम्बन्धी सेवा प्रभावकारी बनाउन सम्बन्धीत कार्यालय, विभाग रमन्त्रालयबीच समन्वय बैठक सञ्चालन खर्च।	Province /Federal level	Province 20%/ 80% federal				500000	श्रम तथा रोजगार मन्त्रालय, प्रदेश सरकार को साझेदारीमा सञ्चालन गरिनेछ।
	सूचना तथा शैक्षिक सामग्री निर्माण, छपाइ र वितरण		सूचना तथा शैक्षिक सामग्री निर्माण, छपाइ र वितरण।	Federal/p rovince	Federal 80%, province 20 %				2500000	SaMi
	प्रदेशस्थित श्रम तथा रोजगार कार्यक्षेत्र रहेको मन्त्रालयका पदाधिकारी/कर्मचार बाट कार्यक्रम अनुगमन तथा		प्रदेशस्थित श्रम तथा रोजगार कार्यक्षेत्र रहेको मन्त्रालयका पदाधिकारी/कर्मचारी बाट कार्यक्रम अनुगमन तथा	Federal	Federal. 80%, 20 province				1500000	"

	मूल्याङ्कन		मूल्याङ्कन।						
	प्रदेश कार्यक्रम समन्वय समितिको बैठक सञ्चालन खर्च		प्रदेश कार्यक्रम समन्वय समितिको बैठक सञ्चालन खर्च	Federal	labour 80%		**240000**	5	1200000	
	प्रदेश स्तरमा SaMi कार्यक्रमको आवधिक प्रगति समीक्षा र कार्ययोजना तर्जुमा कार्यक्रम (कार्यक्रम सहयोग एकाइ, रोजगार सेवा केन्द्र, कार्यक्रम कर्मचारी आदि)		प्रदेश स्तरमा SaMi कार्यक्रमको आवधिक प्रगति समीक्षा र कार्ययोजना तर्जुमा कार्यक्रम (कार्यक्रम सहयोग एकाइ, रोजगार सेवा केन्द्र, कार्यक्रम कर्मचारी आदि)	Federal	Federal 80%		**736000**	5	3680000	
	मनोसामाजिक परामर्शकर्तालाई आवश्यक सुपरिवेक्षण, समीक्षा कार्यक्रम		मनोविद नियुक्ति परिचालन, स्थानीय तहमा कार्यरत मनोसामाजिक परामर्शकर्तालाई आवश्यक	Province, local level					19194000	

			सुपरिवेक्षण, समीक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।							
	स्थानीय तहमा कार्यरत मनोसामाजिक परामर्शकर्ताको लागि पुनर्ताजगी तालिम (प्रदेशको स्वास्थ्य कार्यक्षेत्र भएको मन्त्रालय मार्फत्)		स्थानीय तहमा कार्यरत मनोसामाजिक परामर्शकर्ताको लागि पुनर्ताजगी तालिम (प्रदेशको स्वास्थ्य कार्यक्षेत्र भएको मन्त्रालय मार्फत्)	Federal/Province	Federal 80%, Federal 20 %		**1344400**	5	6722000	
	स्थानीय तहमा कार्यरत मनोसामाजिक परामर्शकर्ताको लागि ६ महिने मोड्युलर तालिम सञ्चालन (प्रदेशको स्वास्थ्य कार्यक्षेत्र भएको मन्त्रालय मार्फत्)		स्थानीय तहमा कार्यरत मनोसामाजिक परामर्शकर्ताको लागि ६ महिने मोड्युलर तालिम सञ्चालन (प्रदेशको स्वास्थ्य कार्यक्षेत्र भएको मन्त्रालय मार्फत्)	Federal	Federal 80%		**1857600**	5	9288000	
									63440000	

क.सं.	कार्य	क्रियाकलापहरू	जिम्मेवारी तह	निकाय	एकाई	एकाई लागत	सङ्ख्या	अनुमानित जम्मा लागत	कैफियत
रणनीति ५: मानसिक स्वास्थ्य सेवाको अभिलेख, प्रतिवेदन, तथ्याङ्क सङ्कलन, अनुगमन, मूल्याङ्कनलाई तथ्यपरक, अद्यावधिक र परिणाममुखी बनाउने।									
१.५.१	हरेक तहमा सञ्चालित कार्यक्रमको तथ्यमा आधारित आवधिक समीक्षा, पृष्ठपोषण र योजना तर्जुमा गर्ने।								
	सरोकारवाला निकायसँग आवधिक समीक्षा, पृष्ठपोषण र योजना तर्जुमा	प्रदेश र स्थानीय तहमा सञ्चालित मानसिक स्वास्थ्य प्रवर्धन, समस्याको रोकथाम, उपचार तथा पुनर्स्थापना कार्यक्रमको अभिलेख र प्रतिवेदनमा आधारित आवधिक समीक्षा, पृष्ठपोषण र योजना तर्जुमा गर्ने।	Province Level	Province 20%		1,200.00	225	270,000	सङ्घीय, प्रदेश सरकारले विकास साझेदारसँगको सहयोगमा आवधिक समीक्षा, पृष्ठपोषण र योजना तर्जुमा गर्ने
			HDP	HDP 80%	Persons	4,800.00	225	1,080,000	
१.५.२	आत्महत्या रोकथाम तथा न्युनीकरणका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।								
	आत्महत्या रोकथाम तथा न्युनीकरण								
	सचेतना अभिवृद्धि गर्ने	विश्व आत्महत्या रोकथाम दिवस १० सेप्टेम्बर तथा अन्य अवसरमा "आत्महत्या समस्या हो, समाधान होइन" भन्ने बारेमा नागरिक सचेतनाका कार्यक्रमहरू गर्ने।	Local Level	LG 30%	Budget allocation for all 3 levels including HDP	4,500	545	2,452,500	सङ्घीय, प्रदेश सरकारले विकास साझेदारसँगको सहयोगमा सञ्चालन गर्ने
			Province Level	PG 20%		3,000	545	1,635,000	
			HDP	30%		4,500	545	2,452,500	

			Federal	20%		3,000	545	1,635,000	
	विषादी नियन्त्रण गर्ने	प्रतिबन्धित विषादीको उपलब्धतामा निगरानी र नियन्त्रण तथा समुदायमा उपलब्ध विषादीको समुचित प्रयोगमा समन्वय गर्ने।	Local Level	LG 30%	Orientation	900	545	490,500	सङ्घीय, प्रदेश सरकारले विकास साझेदारसँगको सहयोगमा सञ्चालन गर्ने
			Province Level	PG 20%		600	545	327,000	
			HDP	30%		900	545	490,500	
			Federal	20%		600	545	327,000	
	पत्रकारसँग अन्तर्क्रिया गर्ने	आत्महत्या रोकथाम, नागरिक सचेतना तथा जिम्मेवार समाचार सम्प्रेषणका बारेमा सम्बन्धित निर्देशिकामा आधारित रही पत्राकारसँग अन्तर्क्रिया गर्ने।	Province Level		Health Office	5000	25	125,000	प्रदेश सरकार
	नेपाल प्रहरीसँग समन्वय गर्ने	नेपाल प्रहरीको आत्महत्या न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्ययोजना कार्यान्वयनमा सहकार्य गर्ने।	Province Level		Coordinate with District and Province level police office	18000	25	450,000	नेपाल प्रहरीसँगको साझेदारीमा प्रदेश सरकारले सञ्चालन गर्ने
	जोखिमपूर्ण क्षेत्र पहिचान तथा व्यवस्थापन	आत्महत्या हुने जोखिमपूर्ण क्षेत्रहरू जस्तै सडक,पुल, पोखरी, नदी पहिचान गरी सुरक्षा प्रवन्ध मिलाउने।	Local Level	LG 30%		5400	60	324,000	सङ्घीय, प्रदेश सरकारले विकास साझेदारसँगको सहयोगमा सञ्चालन
			Province Level	PG 20%		3600	60	216,000	
			HDP	30%		5400	60	324,000	

			Federal	20%	Coordinate with District and Province level police office	3600	60	216,000	गर्ने।
			Local Level	LG 30%		1050	109	114,450	
			Province Level	PG 20%		700	109	76,300	
			HDP	30%		1050	109	114,450	
	सरोकारवाला समूह गठन	आत्महानि, आत्महत्या प्रयास र आत्महत्याका घटनासँग सम्बन्धीत व्यक्ति तथा परिवारका सदस्यको समूह गठन गरी पैरवी गर्न समन्वय गर्ने।	Federal	20%	Surviv or Groups	700	109	76,300	
	उद्धार मनोसामाजिक सेवा, मनोपरामर्श तथा प्रेषण	आत्महानि, आत्महत्या प्रयास र आत्महत्याका घटनासँग सम्बन्धीत व्यक्ति तथा परिवारका सदस्यलाई आवश्यक उद्धार, मनोसामाजिक सेवा, तत्काल आवाशीय सुविधा, मनोपरामर्श तथा प्रेषण उपलब्ध गराउने।	Province Level		OCMC	25000		0	

	अभिलेख तथा प्रतिवेदन	आत्महानि, आत्महत्या प्रयास र आत्महत्याका घटनाको राष्ट्रिय स्वास्थ्य सूचना प्रणाली अनुसार अभिलेख तथा प्रतिवेदन गर्ने।			No additional Budget		5	0	
१.५.३	**मदिरा तथा लागु औषध नियन्त्रण, रोकथाम तथा न्युनीकरणका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।**								
	मदिरा तथा लागु औषध नियन्त्रण, रोकथाम तथा	समुदायमा, स्वास्थ्य संस्था तथा विद्यालयमा मदिरा तथा लागु औषध उत्पादन, बिक्री वितरण, प्रयोगले पार्ने सामाजिक, स्वास्थ्य तथा कानूनी समस्याका बारेमा सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने। (in selected area)				450000		0	
	अभिलेखीकरण र प्रतिवेदन तथा तथ्यांक विश्लेषण	मदिरा तथा लागु औषधको प्रयोग मानसिक स्वास्थ्य सरोकारको विषय भएकोले सो को उपचार तथा प्रेषणको व्यवस्था, सो को नियमित अभिलेखीकरण र प्रतिवेदन तथा तथ्यांक विश्लेषण गर्ने।			No additional budget	0	0	0	
१.५.४	**सञ्चालित कार्यक्रमको प्रभावकारिता परीक्षणका लागि आवधिक अध्ययन अनुसन्धान गर्ने।**								

	आवधिक अध्ययन अनुसन्धान						0	0	
	सञ्चालित कार्यक्रमको प्रभावकारिता परीक्षणका लागि आवधिक अध्ययन अनुसन्धान गर्ने	सरकारी, निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट सञ्चालित संस्थागत तथा सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सहयोग कार्यक्रमको प्रभावकारिता परीक्षणका लागि आवधिक अध्ययन अनुसन्धान गर्ने।	Province Level			300000	1	300000	
			HDP		Lumpsum (Annual 1,000,000)	700000	1	700000	प्रदेश सरकारले विभिन्न विकास साझेदार संस्था, शैक्षिक संस्थाहरूसँगको सहकार्यमा अनुसन्धान मूलक खोज गर्ने।
	तथ्यमा आधारित कार्यक्रम तथा सेवा प्रवाह	अध्ययन अनुसन्धानबाट प्राप्त नतिजा तथा सिफारिसका आधारमा कार्यक्रम सञ्चालनमा समन्वय र सहकार्य गर्ने।			No additional budget	0	0	0	
								14,196,500	

नोटः यस कार्ययोजनामा प्रस्तावित कार्यक्रमहरु बहुपक्षीय सरोकारवाला निकाय बिचको समन्वय, सहकार्य र साझेदारीमा सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । वजेटको उपलब्धता, जनस्वास्थ्यको सम्वेदनशिलतालाई मध्यनजर गरी वजेट र कार्यक्रमहरुमा सामयिक परिमार्जन गरी कार्यान्वयन गर्दै लगिनेछ।

अनुसूची - २

स्थानीय तहमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवा सम्बन्धी समुदाय तथा प्राथमिक स्वास्थ्य संस्थामा आधारित प्रबर्धनात्मक, रोकथाम तथा पुनर्स्थापनामा आधारित कार्यक्रमहरूका नमूना

२.१. योजना तथा कार्यक्रम

योजना तथा कार्यक्रम चरणले मानसिक स्वास्थ्य समस्याहरूको समुदायमा आधारित भएर गरिने वार्षिक कार्यक्रमको रूपमा गरिने गतिविधिहरूको खाका निर्माण गर्दछ । यस अन्तर्गत समुदायको आवश्यकताहरू, समुदायको तत्परता, परिचालनको विधि, प्रमाणमा-आधारित अभ्यासहरू/गतिविधिहरू र स्वास्थ्यकर्मीहरू वा दक्ष जनशक्तिहरूको परिचालन जस्ता कार्यको निर्धारण गर्दछ । विद्यमान व्यवस्था अनुरूप वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम र बजेट घोषणाको चक्र अनुरूप नै मानसिक स्वस्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रम तथा कार्ययोजना सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको सहभागिता र अपनत्वमा तर्जुमा गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

यस चरणमा आवश्यक कार्यक्रम र विधीहरूको समावेश गरी वार्षिक कार्यक्रम, त्यसलाई चाहिने श्रोतको व्यवस्था र सान्दर्भिक सामुदायिक गतिविधिहरूको निर्णय गर्दछ र आवधिक वा वार्षिक रूपमा स्थानीय तहको वार्षिक योजनामा निरन्तर कार्यक्रमहरू समावेश गर्छ

चरण	गर्नुपर्ने कार्यहरू	विधिहरू/तरिकाहरू
१	मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यको नेतृत्व लिने संरचना	- नगर/गाउँ कार्यपालिकाबाट मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी नीतिगत निर्णय - मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी नेतृत्व लिने समिति निर्माण वा भएका समितिलाई जिम्मेवारी/आख्तियारी प्रदान । - समन्वय र साझेदारीको लागि आवश्यक सहजीकरण गरीदिने (मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्न शिक्षा शाखा, महिला, बालबालिका तथा सामाजिक शाखा, स्वास्थ्य शाखा, स्थानीय न्यायिक समिति लगायत सँग समन्वय र साझेदारीको लागि स्थानीय सरकार तथा जनप्रतिनिधिले सहजीकरणको व्यवस्था मिलाइदिनु पर्ने ।)

चरण	गर्नुपर्ने कार्यहरू	विधिहरू/तरिकाहरू
२	मानसिक स्वास्थ्य तथा समस्याको अवस्थाको लेखाजोखा तथा पहिचान	मानसिक स्वास्थ्य तथा समस्याको पहिचान गर्न तल उल्लिखित विधिहरु मध्येबाट गर्न सकिन्छ । - लक्षित समूह छलफल - समुदायसँगको अन्तर्क्रिया - समय समयमा गरिने सर्वेक्षण - स्थानीय तहमा कार्यरत सङ्घ-संस्थाहरूसँगको अन्तर्क्रिया - स्वास्थ्य संस्थाले प्रदान गरेको सेवाको विवरण
३	वार्षिक कार्यक्रमको तर्जुमा (स्थानीय तहले गर्न सक्ने लक्षित वर्ग अनुसारको विभिन्न कार्यक्रमहरू)	वार्षिक कार्यक्रमको निर्माण गर्ने (स्वास्थ्य शाखाले बनाउने र कार्यपालिकाले स्वीकृत गर्ने) - स्वास्थ्य शाखाले कार्यक्रम निर्माण गर्दा मार्गदर्शनमा उल्लिखित कार्यक्रमहरूमध्येबाट गर्न सकिने गतिविधि छान्ने र स्थानीय आवश्यकता अनुसार वा सुहाउँदो अन्य थप गतिविधिहरू थप्ने । - स्वास्थ्य शाखाले आवश्यक अन्य शाखासँग समन्वय गरी कार्यक्रमको गतिविधि निर्धारण गर्ने ।
४	कार्यक्रमको लागि आवश्यक बजेट तथा श्रोतको व्यवस्थापन	- स्वास्थ्य शाखाले कार्यक्रम अनुसार बजेट माग गर्ने । - बजेट निर्माण समितिले बजेट विनियोजन गरीदिने ।

मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम सञ्चालन सम्बन्धि कार्य योजना बनाउँदा समस्या के हो, त्यसका कारणहरू के-के हुन् र त्यसको समाधानका लागि के-के उपायहरू अवलम्बन गर्न लागिएका छन् ? सो स्पष्ट हुनु पर्दछ। साथै, कुन काम कहिले गर्ने, कसले गर्ने र त्यसलाई कसरी कार्यान्वयन गर्ने भन्ने पनि पहिले नै स्पष्ट हुनुपर्दछ। कार्यक्रम व्यवस्थापकहरूले कार्य योजना बनाउँदा ध्यान दिनुपर्ने विषयहरू:

- मार्गदर्शनमा आधारित भएर स्थानीय तहले बनाउने कार्ययोजना कुनै निश्चित समयावधिको लागि तयार गर्नुपर्दछ। जस्तैः मासिक, त्रैमासिक, चौमासिक, अर्धवार्षिक वा वार्षिक।
- एउटा कार्ययोजनामा धेरै र पूरा नहुने खालका योजनाहरू राख्नु हुँदैन।

- कार्य योजनाको लागि क्रियाकलापको पहिचान गर्दा प्राथमिकीकरण गरेर श्रोत र साधनको उपलब्धताको सुनिश्चित गरेर वा श्रोत नभए पनि वा न्यून भएपनि गर्न सकिने गतिविधि मात्र समावेश गर्नु पर्दछ।
- जिम्मेवारी बाँडफाँड गर्दा जिम्मेवारी पूर्वक बनाउनु पर्दछ ।आफुले लिनु पर्ने जिम्मेवारी अन्य व्यक्ति वा संस्थालाई सार्नु हुँदैन।

२.२. स्थानीय तह लगायत अन्य संस्थाले गर्ने मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रम क्षेत्रहरू

२.२.१. मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी समुदाय तथा प्राथमिक स्वास्थ्य संस्थामा आधारित प्रबर्दनात्मक, रोकथाम तथा पुनर्स्थापनामा आधारित कार्यक्रम क्षेत्र

लक्षित क्षेत्र १	मानसिक स्वास्थ्य प्रर्वद्धन
कार्यक्षेत्र १.१	विद्यालय तथा बालबालिका
कार्यक्षेत्र १.२	समुदाय, परिवार, आमा समूह तथा सङ्घ संस्था
कार्यक्षेत्र १.३	अपाङ्गता, अशक्त वा जोखिममा रहेका व्यक्ति तथा जेष्ठ नागरिक
कार्यक्षेत्र १.४	कार्यस्थल
लक्षित क्षेत्र २	**आपतकालीन व्यवस्थापन**
कार्यक्षेत्र २.१	मानसिक स्वास्थ्य आपतकालीन व्यवस्थापन
लक्षित क्षेत्र ३	**रोकथाम**
कार्यक्षेत्र ३.१	आत्महत्या रोकथाम
कार्यक्षेत्र ३.२	मदिरा तथा लागु औषध प्रयोग रोकथाम
लक्षित क्षेत्र ४	**स्वास्थ्य सेवामा आधारित कार्यक्रम**
कार्यक्षेत्र ४.१	मानसिक स्वास्थ्य समस्याको पहिचान, परामर्श सेवा, मनोसामाजिक सहयोग, उपचार, प्रेषण र फलोअप
लक्षित क्षेत्र ५	**पुनर्स्थापना**
कार्यक्षेत्र ५.१	मानसिक तथा मनोसामाजिक पुनर्स्थापना
कार्यक्षेत्र ५.२	सामुदायिक पुनर्स्थापना

मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्नको लागि स्थानीय तहले नीतिगत तथा प्रशासनिक तहमा गर्नुपर्ने कार्य

नोट : स्थानीय तहले मार्गदर्शन अनुसारको कार्यक्रम तथा गतिविधिहरु समेटेर बार्षिक वा तीन बर्षे वा पाँच वर्षे कार्ययोजना तयार गरेर कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ वा यही मार्गदर्शन नै लागु गर्न पनि सकिन्छ।

लक्षित क्षेत्र ६	**स्वास्थ्य क्षमता सवलीकरण**
कार्य क्षेत्र ६.१	नीति, कानून, तथा नियम व्यवस्था
कार्य क्षेत्र ६.२	क्षमता अभिवृद्धि
कार्य क्षेत्र ६.३	श्रोतको व्यवस्थापन तथा समन्वय
कार्य क्षेत्र ६.४	निगरानी, नियमन, अनुगमन र मूल्याङ्कन

२.२.२. कार्यक्रमहरूका लागि मार्गदर्शनबाट आवश्यक क्रियाकलापहरूको छनौट गरी कार्य योजना बनाउँदा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू:

यो मार्गदर्शन केवल कुनै विशेष कार्यक्रमको लागि मात्र तयार गरिएको होइन। यो मार्गदर्शनमा दिइएका सबैक्षेत्र गत गतिविधिहरू गर्नै पर्छ भन्ने जरूरी छैन। यसबाट समुदायलाई उपयुक्त हुने तथा श्रोतको उपलब्धता अनुसार गतिविधि चयन गर्न सकिन्छ। आफनो लक्षित क्षेत्रका लागि उपयुक्त हुनेवा समुदाय वा समूहको लागि उपयुक्त क्रियाकलापहरूको छनौट गरेर सञ्चालन गर्न सकिन्छ। साथै छनौट गरिएका क्रियाकलापहरूलाई एकीकृत गरेर पनि कार्यक्रममा समावेश गर्न सकिन्छ ।

कार्यक्रम क्षेत्र छान्नु पर्दा ध्यान दिनु पर्ने कुराहरू	
– लक्षित क्षेत्र वा समूह तथा कार्यको पहिचान, – कार्यक्रमको वास्तविक आवश्यकता, – कार्यक्रम अन्तर्गतको क्रियाकलापको पहिचान – क्रियाकलाप सम्पन्न वा कार्यान्वन गर्ने जनशक्ति, संशाधन, श्रोत, सामग्री, विधि,	**नोटः** – मानसिक स्वास्थ्य प्रर्वद्धन, तथा मानसिक समस्या रोकथामका लागि मार्गदर्शनमा उल्लेख गरिएका क्रियाकलापहरू प्राथमिकताका साथ सञ्चालन गर्नु पर्दछ – तल उल्लेख गरिएका बाहेक अन्य राम्रो, उदाहरणीय, सिक्न लायक तथा

तत्पर समुदाय, समन्वय क्षमता आदिको निक्यौंल, – अनुगमन तथा निरन्तरताको सुनिश्चितता – आवश्यक नियम तथा विधिको व्यवस्था	सिर्जनात्मक खालको अन्य कुनै कार्यक्रम वा गतिविधि छ भने त्यो समेत समावेश गर्न सकिनेछ।

प्रयोग जिम्मेवारिता

१. यो मार्गदर्शन विशेष गरी मानसिक स्वास्थको क्षेत्र तर्फ सामुदायिक कार्य गर्न स्थानीय सरकारलाई दिशानिर्देश गर्दै स्वास्थ्य शाखाको कार्य प्रभावकारी बनाउन लक्षित रहेको छ। तसर्थ, आधारभूत मानसिक स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउन स्थानीय तहको स्वास्थ्य शाखा प्राथमिक रूपमा यस मार्गदर्शन कार्यान्वयनमा जिम्मेवार हुनेछ।

२. स्थानीय तहको शिक्षा तथा खेलकुद शाखा र महिला, बालबालिका तथा सामाजिक विकास शाखा दोश्रो तहमा जिम्मेवार हुनेछन् र आफ्नो क्षेत्रमा यस मार्गदर्शनको प्रयोग गर्न सक्नेछन् ।

३. त्यस बाहेक स्थानीय तहमा रहेका जस्तै विद्यालय, सङ्घ संस्था, आमा समूह, युवा क्लब आदिले समेत आफ्नो क्षेत्रमा मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी गतिविधि सञ्चालन गर्दा यस मार्गदर्शनको प्रयोग गर्नु पर्नेछ ।

४. यो मार्गदर्शन स्थानीय तहमा पूर्ण रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउन सङ्घीय तथा प्रदेश सरकारले आवश्यक बजेट, तालिम लगायत अन्य सामग्रीको व्यवस्था लगायत अनुगमन गर्न सक्नेछन् र आवश्यक सहयोग, समन्वय तथा सुझाव प्रदान गर्न सक्नेछन् ।

नोटः

स्वास्थ्य संस्था वा संरचना बाहेकको संस्थाले कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा स्वास्थ्य शाखासँग समन्वय गर्नु आवश्यक हुन्छ । स्वास्थ्य शाखासँग समन्वय वा प्रतिवेदन गर्ने कार्यले मानसिक स्वास्थ्यसँग सम्बन्धीत कार्यक्रमको दोहोरोपन हटाउन, श्रोतको समुचित प्रयोग गर्न, स्थानीय तह अन्तर्गत भएका कार्यहरूको अभिलेख राख्न तथा मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी नयाँ कार्यक्रम तथा विधिको प्रयोग गर्न सघाउ पुर्याई कार्यक्रमको प्रभावकारिता बढ्ने हुन्छ।

(साभारः स्थानीय तहका लागि सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम सञ्चालन मार्गदर्शन, स्थानीय तहले सञ्चालन तथा कार्यान्वयन गर्ने मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम सञ्चालन मार्गदर्शन)

लुम्बिनी प्रदेश मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक रणनीतिक कार्ययोजना स्वीकृती प्रदान गर्ने निर्देशक समितिको विवरणः

नामथर	पद	संस्था	जिम्मेवारी
डा. बासुदेव उपाध्याय	सचिव	स्वास्थ्य मन्त्रालय	संयोजक
डा. बिनोद कुमार गिरी	निर्देशक	स्वास्थ्य निर्देशनालय	सह संयोजक
डा. राजेन्द्र कुमार गिरी	नि. निर्देशक	प्रादेशिक स्वास्थ्य आपुर्ति व्यवस्थापन केन्द्र, बुटवल	सदस्य
श्री शारदा बस्याल बेल्वासे	व. उप सचिव	सामाजिक विकास मन्त्रालय	सदस्य
श्री भुवन कुँवर	नि. निर्देशक	स्वास्थ्य तालिम केन्द्र	सदस्य
डा. असिम रेग्मी	मानसिक रोग विशेषज्ञ	लुम्बिनी प्रादेशिक अस्पताल बुटवल	सदस्य
श्री अस्मिता अर्याल	कानुन अधिकृत	आन्तरिक मामिला तथा कानुन मन्त्रालय	सदस्य
श्री चित्रा खनाल	बरिष्ठ नर्सिङ अधिकृत	चिकित्सा सेवा तथा अनुगमन महाशाखा	सदस्य
श्री शंकुक भट्ट	जनस्वास्थ्य अधिकृत	विश्व स्वास्थ्य संगठन	सदस्य
श्री हिमाल गैरे	प्रादेशिक संयोजक	सी. एम. सी. नेपाल	सदस्य
श्री नोद नारायण चौधरी	महाशाखा प्रमुख	निति योजना तथा जनस्वास्थ्य महाशाखा	सदस्य सचिव

लुम्बिनी प्रदेश मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक रणनीतिक कार्ययोजना तयारी गर्न महत्वपुर्ण योगदान दिने महानुभावहरु:

नामथर	पद	संस्था
श्री दुर्गा लक्ष्मी श्रेष्ठ	प्रदेश सचिव	स्वास्थ्य मन्त्रालय
डा. जनार्दन पन्थी	पूर्व प्रदेश सचिव	स्वास्थ्य मन्त्रालय
श्री रोशन लाल चौधरी	नि. निर्देशक	स्वास्थ्य निर्देशनालय
डा. पशुपति महत	वरिष्ठ चिकित्सा मनोविद्/प्रा. निर्देशक	सी. एम. सी. नेपाल
श्री ईश्वरी के. सी.	महाशाखा प्रमुख	नर्सिङ तथा परिवार कल्याण
श्री सुन्दर तरामु मगर	निजि सचिव	माननीय स्वास्थ्य मन्त्री
श्री वासुदेव कार्की	मनोचिकित्सक	मानसिक रोग अस्पताल, लगनखेल
श्री शैलेन्द्र कुमार पाण्डे	वरिष्ठ स्वास्थ्य शिक्षा अधिकृत	स्वास्थ्य मन्त्रालय
डा. शिशिर गिरी	होमियोप्याथी चिकित्सक	स्वास्थ्य मन्त्रालय
श्री केशव सुनार	वरिष्ठ शाखा अधिकृत	स्वास्थ्य मन्त्रालय
श्री पुष्पा के. सी.	मेडिकल ल्याब टेक्निसियन	स्वास्थ्य मन्त्रालय
श्री निरु अधिकारी	जनस्वास्थ्य अधिकृत (छात्रवृति करार)	स्वास्थ्य मन्त्रालय
श्री नरेन्द्र घर्ति मगर	ना.सु.	स्वास्थ्य मन्त्रालय
श्री ज्ञानेन्द्र ढकाल	नायब सुब्बा	स्वास्थ्य मन्त्रालय
श्री गोपाल बोहरा	मनोविद	सि. एम. सी. नेपाल